

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Eriko Borusevičiaus
V kurso, darbo teisės
studijų šakos studento

Magistro darbas

**Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika,
nagrinėjant bylas dėl darbuotojų materialinės atsakomybės**

Vadovas: dr. Tomas Bagdanskis

Recenzentas: Martynas Austys

Vilnius 2016

TURINYS

IŽANGA	2
1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika kaip darbuotojų materialinės atsakomybės teisės šaltinis	5
2. Darbuotojų materialinės atsakomybės atskyrimas nuo kitų teisės institutų	8
2.1. Darbuotojų materialinės atsakomybės ir civilinės atsakomybės atskyrimas	8
2.2. Darbuotojų materialinės atsakomybės ir nepagrįsto praturtėjimo institutų atskyrimas	13
3. Darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo problematika LAT praktikoje	18
3.1. Darbuotojų materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygos	18
3.1.1. Žala	21
3.1.2. Neteisėta veika	29
3.1.3. Priežastinis ryšys	31
3.1.4. Kaltė	35
3.1.5. Darbo teisiniai santykiai	38
3.1.6. Darbo veikla	40
3.2. Ribota ir visiška darbuotojų materialinė atsakomybė	42
3.2.1. Žalos padarymas tyčia	43
3.2.2. Žalos padarymas nusikalstama veika, kuri yra konstatuota Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka	45
3.2.3. Žalos padarymas esant sudarytai visiškos materialinės atsakomybės sutarčiai	47
3.3. Įrodinėjimo pareiga bylose dėl darbuotojų materialinės atsakomybės	51
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	56
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	58
SANTRAUKA (lietuvių kalba)	62
SUMMARY (English language)	63

IŽANGA

Nagrinėjamos temos aktualumas

Darbuotojų materialinės atsakomybės taikymas yra aktuali problema kasdieniauose darbo teisiniuose santykiuose. Šią atsakomybės rūšį reglamentuojančių teisės normų tinkamas taikymas yra itin svarbus, siekiant užtikrinti darbo teisinių santykių šalių teisių gynybą bei jų interesų pusiausvyrą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kaip aukščiausia teisminė instancija, formuodamas teismų praktiką nagrinėjamu klausimu, turi užtikrinti teisingą materialinės atsakomybės darbuotojams taikymą, nustatyti aiškią ir nuoseklią teisės taikymo ir aiškinimo praktiką.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse išdėstyta teisės taikymo ir aiškinimo praktika saisto žemesnės instancijos teismus, todėl nagrinėjama tema ypač aktuali dėl jos poveikio tiek Lietuvos Respublikos teismų priimamiems sprendimams, tiek ir darbo ginčiuose dalyvaujančių asmenų ir (ar) jų atstovų teisinių pozicijų formavimui.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Šio darbo tikslas – visapusiška Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos, nagrinėjant bylas dėl darbuotojų materialinės atsakomybės, analizė bei jos pagrindu nustatytos teisinės problematikos išsamus atskleidimas, išskiriant susiformavusias bei dar besiformuojančias teismų praktikos tendencijas taikant darbuotojų materialinę atsakomybę reglamentuojančias teisės normas bei pateikiant objektyvų (taip pat ir kritinį) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos nagrinėjama tema vertinimą.

Darbo uždaviniai: atlikti išsamią darbuotojų materialinės atsakomybės atskyrimo nuo kitų teisės institutų problematikos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje analizę; atskleisti būtinąsias darbuotojo materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygas reglamentuojančių teisės normų taikymo ir aiškinimo kasacinio teismo praktikoje specifiką; ištirti ir teisiškai įvertinti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką visiškos darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo klausimu, identifikuojant aktualias teisės taikymo ir aiškinimo problemas; nustatyti kasacinio teismo poziciją dėl įrodinėjimo pareigos paskirstymo darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo bylose, įvertinant šios praktikos nuoseklumą ir pagrįstumą teisiniu aspektu.

Objektas ir tyrimo metodai.

Darbo objektas yra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo priimtose nutartyse bylose dėl darbuotojų materialinės atsakomybės, ypatingą dėmesį skiriant naujausiai (ne senesnei kaip 5 metų) kasacinio teismo praktikai šia tema.

Į šio darbo objektą nepatenka Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, nagrinėjant bylas dėl įmonių vadovų atsakomybės taikymo. Pastaroji tema yra itin plati, todėl gali būti savarankiško darbo objektas. Šiame darbe Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika nagrinėjant bylas dėl įmonių vadovų atsakomybės analizuojama tik tiek, kiek ji aktuali kitų darbe nagrinėjamų temų (materialinės ir civilinės atsakomybių atskyrimas, darbo teisiniai santykiai kaip būtinoji materialinės atsakomybės atsiradimo sąlyga) atskleidimo kontekste.

Darbe taikomi *lyginamasis, sisteminės analizės, loginis* bei *kritinės analizės* metodai. *Lyginamuoju* metodu yra palyginami Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimai ir suformuoti precedentai darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo bylose, išryškinamas teismų praktikos nuoseklumas arba esami kasacinio teismo išaiškinimų skirtumai nagrinėjamu klausimu. *Sisteminės analizės* metodu darbe siekiama pateikti sisteminį požiūrį į darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo problematiką, atskleidžiant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamos teismų praktikos santykį su Darbo kodekso, Civilinio kodekso bei kitų teisės aktų teisės normomis. Tokiu būdu atskleidžiama teisinio reguliavimo ir teismų praktikos tarpusavio sąveika bei priklausomumas. *Loginis metodas* taikomas siekiant aiškiai suprasti atskirų darbe aptariamų darbuotojų materialinės atsakomybės taikymą reglamentuojančių teisės normų turinį, atskleisti jų esmę pasitelkiant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pateiktas teisės taikymo ir aiškinimo taisykles. Šis metodas darbe taip pat naudojamas apibendrinimams ir išvadoms suformuluoti. *Kritinės analizės* metodu darbe siekiama nustatyti ir pagrįsti esamus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos netobulumus, nenuoseklumus ir prieštaravimus, apsunkinančius teisingo ir sklandaus teisės normų taikymo galimybes teismų praktikoje.

Darbo originalumas.

Kaip jau nurodyta, darbe ypatingas dėmesys skiriamas naujausiai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikai (iki 2016 m. kovo mėn. imtinai). Paskutiniai nagrinėjama tema atlikti tyrimai (2011 metais Vilniaus universiteto Teisės fakulteto magistro darbai), atsižvelgiant į svarbius po to laiko pateiktus kasacinio teismo išaiškinimus, jau nebelaikytini itin aktualiais. Paminėtina, kad ir pats Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nuo 2009 metų nėra priėmęs nagrinėjamos problematikos nutarčių apibendrinimų – todėl laikytina, kad šis darbas dėl

jame pateikiamos analizės, palyginimų, vertinimų ir apibendrinimų yra itin aktualus ir originalus.

Svarbiausi šaltiniai.

Paties darbo tema suponuoja atsakymą, jog pagrindiniai darbe naudojami šaltiniai – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys bylose dėl darbuotojų materialinės atsakomybės. Siekiant pateikti kuo savarankiškesnę ir originalesnę kasacinio teismo praktikos nagrinėjama tema analizę, darbe sąmoningai nebuvo remiamasi kitų autorių pateiktomis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos teisinėmis interpretacijomis bei vertinimais.

Ypatingas dėmesys darbe skirtas toms Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartims, kurios, autoriaus nuomone, kelia tam tikrų teisinių abejonių dėl jose pateikiamo teisinio vertinimo teisingumo ir bylų procesinio rezultato tinkamo teisinio pagrindimo.

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika kaip darbuotojų materialinės atsakomybės teisės šaltinis

Lietuvos Respublikos darbo kodekso¹ (toliau – DK) 3 straipsnis numato, kad „darbo teisės šaltiniai yra Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys, darbo santykius reglamentuojančios Europos Sąjungos teisės normos, šis Kodeksas, kiti įstatymai ir jiems neprieštaraujantys norminiai teisės aktai, kolektyvinių sutarčių normatyvinės nuostatos. Vyriausybės nutarimai ir kiti norminiai teisės aktai darbo santykius gali reglamentuoti tik šio Kodekso ir kitų įstatymų nustatytais atvejais ir mastu“.

Kaip matyti iš teisinio reglamentavimo, pagrindiniu darbuotojų materialinės atsakomybės teisės šaltiniu laikytinas Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (konkrečiai jo XVII skyrius „Materialinė atsakomybė“). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) sukurti precedentai nėra įvardinti kaip darbuotojų materialinės atsakomybės teisės šaltiniai.

Nepaisant to, kad LAT praktika kaip teisės šaltinis Darbo kodekse formaliai nėra įtvirtinta, tačiau ji neabejotinai tokiu šaltiniu laikytina. Šią išvadą suponuoja tiek teisės doktrina, tiek ir kompleksinis teisės aktų, ypač aukštesnės galios teisės akto – Lietuvos Respublikos Konstitucijos – oficialus aiškinimas. Prof. Egidijus Kūris pažymi, kad „nors teismo precedentas ilgą laiką buvo apibūdinamas kaip teisės šaltinis, būdingas pirmiausia bendrosios teisės tradicijai ir nebūdingas (ar gerokai mažiau būdingas) romanų-germanų teisės sistemoms, negalima nepastebėti (tai pažymi daugelis autorių), kad maždaug nuo XX a. vidurio išryškėjo šių dviejų tradicijų suartėjimo tendencija, kurios vienas iš požymių – norminio akto (įstatymo plačiąja prasme) lyginamojo svorio padidėjimas anglosaksų šalyse ir laipsniškas teismo precedento reikšmės išaugimas kontinentinės tradicijos kraštuose. Tą tendenciją sustiprina ir supranacionalinių teismų (Europos Žmogaus Teisių Teismo, Europos Bendrijų Teisingumo Teismo ir kt.) jurisprudencija. Šiuo atžvilgiu Lietuvos teisės raida visiškai atitinka šią tendenciją“². Prof. E.Kūris taip pat pažymėjo³, kad „teismo precedentas, kaip teisės šaltinis, ne konkuruoja su įstatymu ir jį pakeičia, o su juo kartu egzistuoja ir jį papildo, materializuoja; savarankišką reikšmę jis įgauna ir „autonominu“ teisės šaltiniu tampa tik tais atvejais, kai teisinio ginčo neįmanoma išspręsti įstatymo pagrindu“. Teisės doktrinoje pasitaiko ir priešingų nuomonių – pvz., J.Maculevičius ir V.Tiažkijus pažymėjo,

¹ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2002-06-26, Nr. 64-2569

² Kūris, E. *Teismo precedentas kaip teisės šaltinis Lietuvoje: oficiali konstitucinė doktrina, teisinio mąstymo stereotipai ir kontrargumentai*. Jurisprudencija, Vilnius 2009, 2(116), psl. 132-133

³ *Ibid*, psl. 133-135.

jog „Lietuvos Aukščiausiasis teismas, įgyvendindamas savo teises teismų praktikos suvienodinimo sferoje, kartais peržengia savo kompetencijos ribas plečiamai aiškindamas įstatymus ir netgi kurdamas naujas teisės normas. Pasitaiko atvejų, kai Aukščiausiojo Teismo išaiškinimai tiesiogiai prieštarauja galiojantiems įstatymams bei iškreipia jų prasmę“⁴. Užsienio teisės doktrinoje taip pat pastebima, kad teisės aiškinimo kaip sąmoningos procedūros metu teisėjai *de facto* ne tik aiškina teisę, bet taip pat sukuria ir naujas teisės normas, nepaisant to, kad oficiali teisės doktrina to nenumato⁵. F.Hayek teigimu, teisė kaip santykių reguliatorius apskritai galima be teisėkūros, tačiau negalima be teisės aiškinimo⁶.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. kovo 28 d. nutarime atskleidė teismo precedento reikšmę, pažymėdamas, kad „jau esami aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų sukurti precedentai atitinkamų kategorijų bylose susaisto ne tik žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismus, priimančius sprendimus analogiškose bylose, bet ir tuos precedentes sukūrusius aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismus“⁷. Plėtodamas šią konstitucinę doktriną, 2007 m. spalio 24 d. nutarime Konstitucinis Teismas aiškiai įtvirtino, jog „teismų precedentai yra teisės šaltiniai – *auctoritate rationis*; rėmimasis precedentais yra vienodos (nuoseklios, nepriešingos) teismų praktikos, kartu ir Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo, įgyvendinimo sąlyga. Todėl teismų precedentai negali būti nemotyvuotai ignoruojami“⁸. Šiame kontekste pažymėtina taip pat ir tai, jog (nepaisant apibrėžto tokio svarbaus teismo precedento statuso) besąlygiškai teismų praktika kaip teisės šaltiniu neturi būti vadovaujama. Tą nurodė ir Konstitucinis Teismas tame pačiame 2007 m. spalio 24 d. nutarime, suformuluodamas svarbų teisinį išaiškinimą: „teismų precedentų, kaip teisės šaltinių, reikšmės negalima pervertinti, juo labiau suabsoliutinti. Remtis teismų precedentais reikia itin apdairiai. Pabrėžtina, kad teismams sprendžiant bylas precedento galią turi tik tokie ankstesni teismų sprendimai, kurie buvo sukurti analogiškose bylose, t. y. precedentas taikomas tik tose bylose, kurių faktinės aplinkybės yra tapačios arba labai panašios į tos bylos, kurioje buvo sukurtas precedentas, faktines aplinkybes ir kurioms turi būti taikoma ta pati teisė, kaip toje

⁴ Maculevičius J., Tiažkijus V. *Darbo santykių teisinis reguliavimas: pasaulinė patirtis ir Lietuvos praktika*. Vilnius. 1997, psl. 26

⁵ Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius, 1993, psl. 123-130

⁶ Hayek F.A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka*. Vilnius, 1998.

⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2006 m. kovo 28 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*

⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2007 m. spalio 24 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 4, 165 straipsnių (2002 m. vasario 28 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*

byloje, kurioje buvo sukurtas precedentas. Precedentų konkurencijos atveju (t. y. kai yra keli skirtingi analogiškose bylose priimti teismų sprendimai) turi būti vadovaujama aukštesnės instancijos (aukštesnės grandies) teismo sukurtu precedentu. Taip pat atsižvelgtina į precedento sukūrimo laiką ir į kitus turinčius reikšmės veiksnius, kaip antai: į tai, ar atitinkamas precedentas atspindi susiformavusią teismų praktiką, ar yra pavienis atvejis; į sprendimo argumentacijos įtikinamumą; į sprendimą priėmusio teismo sudėtį (į tai, ar atitinkamą sprendimą priėmė vienas teisėjas, ar teisėjų kolegija, ar išplėstinė teisėjų kolegija, ar visa teismo (jo skyriaus) sudėtis); į tai, ar dėl ankstesnio teismo sprendimo buvo pareikšta teisėjų atskirųjų nuomonių; į galimus reikšmingus pokyčius (socialinius, ekonominius ir kt.), įvykusius priėmus atitinkamą precedento reikšmę turintį teismo sprendimą, ir kt.⁹. Nurodyti Konstitucinio Teismo išaiškinimai reikšmingi ir analizuojant LAT praktiką bylose dėl darbuotojų materialinės atsakomybės. Kasacinis teismas yra pateikęs nemažai svarbių teisinių išvadų nagrinėjamu klausimu, todėl vertinant jų reikšmę darbuotojų materialinės atsakomybės instituto reguliuojamiems teisiniams santykiams, visų pirma atsižvelgtina į šių precedentų atitikimą minėtiesiems Konstitucinio Teismo suformuluotiems kriterijams.

Vis dėlto, praktikoje ne visada yra lengva atskirti LAT nutarčių įpareigojančiąsias dalis (*ratio decidendi*) nuo neįpareigojančiųjų (*obiter dictum*), net ir naudojant teisės doktrinoje siūlomą¹⁰ *Wambaugh* testą. Be to, net ir kasacinis teismas kartais pripažįsta, jog norint taikyti teismo precedentą, bylų aplinkybės nebūtinai turi sutapti: pvz., vienoje byloje dėl darbuotojų padarytos žalos atlyginimo LAT, atmesdamas kasatorių argumentus dėl netinkamo precedentų taikymo žemesnės instancijos teismuose, pažymėjo, jog teismai rėmėsi LAT ankstesnėje byloje pateiktomis teisės aktų „nuostatų aiškinimo ir taikymo taisyklėmis, kurios yra bendro pobūdžio, ir taikė šias atsižvelgdami į nagrinėjamos konkrečios ginčo situacijos aplinkybes“¹¹.

Sutiktina su kai kurių autorių nuomone, kad teismų praktika vis dar yra per mažai vertinama kaip materialinės atsakomybės instituto šaltinis¹². Vienok, stebint precedento (lot. - *stare decisis*) doktrinos formavimąsi bei jos raidą, taip pat vis didėjančią teismo sprendimų, grindžiamų precedentinėmis nutartimis, skaičių, galima daryti prielaidą, jog ateities Lietuvos teisinėje sistemoje teismų praktikos reikšmė vis didės, o precedento institutas ilgainiui taps viena svarbiausių bei neatsiejama teisės sistemos dalimi.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Baltrimas, J. *Teismo precedentas: kai kurie taikymo ir aiškinimo aspektai*. Leidinys „Teisės problemos“, 2012, Nr. 4 (78), psl. 57

¹¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. gruodžio 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB „Orlen Lietuva“ v. I.D. ir kt., bylos Nr. 3K-3-446/2009

¹² Bagdanskis, T. *Materialinė atsakomybė darbo teisėje*. Vilnius, 2008, psl. 54

2. Darbuotojų materialinės atsakomybės atskyrimas nuo kitų teisės institutų

2.1. Darbuotojų materialinės atsakomybės ir civilinės atsakomybės atskyrimas

Darbuotojų materialinės atsakomybės ir civilinės atsakomybės atskyrimas yra itin svarbus teisinis klausimas, turintis įtaką teisingam ginčo išsprendimui. Tokios pačios išvados laikosi ir LAT, konstatuodamas, jog „teisinių santykių kvalifikavimas gali būti teisiškai reikšmingas sprendžiant dėl pareikšto reikalavimo pagrįstumo, nes skiriasi civilinės ir materialinės atsakomybės pagrindai ir atsakomybės apimtis – civilinės atsakomybės atveju taikomas visiško nuostolių atlyginimo principas (CK 6.251 straipsnis), o materialinė atsakomybė gali būti ribota (DK 254, 255 straipsniai)“¹³. Nagrinėdamas bylą dėl vairuotojo materialinės atsakomybės už darbdavio transporto priemonės sugadinimą taikymo¹⁴, kasacinis teismas pabrėžė, jog „teisinė kvalifikacija nėra savitikslė, neskirta vien tik atitinkamų teisės normų pritaikymui; jos tikslas – identifikuoti teisinius santykius, tam, kad ginčas būtų išspręstas taikant būtent konkrečius teisinius santykius reguliuojančias teisės normas“.

DK 245 straipsnis nurodo, jog „Materialinė atsakomybė atsiranda dėl teisės pažeidimo, kuriuo vienas darbo santykio subjektas padaro žalą kitam subjektui, neatlikdamas savo darbo pareigų arba netinkamai jas atlikdamas“. DK 246 str. įtvirtina, jog „Materialinė atsakomybė atsiranda, kai yra visos šios sąlygos:

- 1) padaroma žala;
- 2) žala padaroma neteisėta veika;
- 3) yra priežastinis ryšys tarp neteisėtos veikos ir žalos atsiradimo;
- 4) yra pažeidėjo kaltė;
- 5) pažeidėjas ir nukentėjusioji šalis teisės pažeidimo metu buvo susiję darbo santykiais;
- 6) žalos atsiradimas yra susijęs su darbo veikla“.

Analizuojant šių teisės normų turinį, matyti, kad DK įtvirtintas materialinės atsakomybės apibrėžimas turi nemažai panašumų su civilinės atsakomybės sąvoka, išdėstyta Lietuvos Respublikos civilinio kodekso¹⁵ (toliau – CK) 6.245 str. 1 d.: „Civilinė atsakomybė – tai turtinė prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) ar

¹³ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2014 m. kovo 14 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB *Medicinos bankas v. K.M. ir kt., bylos Nr. 3K-3-83/2014*

¹⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. liepos 3 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „*Nodora*“ v. *P.K.*, bylos Nr. 3K-3-340/2012

¹⁵ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2000-09-06, Nr. 74-2262

sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti padarytus nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius)“; taip pat matyti, kad dalis būtinųjų materialinės atsakomybės taikymo sąlygų pagal DK yra analogiškos būtinosioms civilinės atsakomybės taikymo sąlygoms, išdėstytoms CK 6.246 – 6.249 straipsniuose (neteisėti veiksmai, priežastinis ryšys, kaltė bei žala).

Iš pažiūros materialinės atsakomybės institutas pagal DK išdėstytą jo apibrėžimą gali atrodyti itin panašus į civilinės atsakomybės institutą - arba netgi laikomas jo specifine rūšimi, reikalaujančia dviejų papildomų būtinųjų sąlygų, išdėstytų DK 246 str. 5 ir 6 punktuose (prievolės šalys turi būti susijusios darbo santykiais, o žalos atsiradimas susijęs su darbo veikla). Pastebėtina, kad net ir LAT ne visais atvejais aiškiai atskiria darbuotojo materialinę atsakomybę nuo civilinės atsakomybės instituto – pvz., nagrinėdamas bylą dėl darbuotojo atsakomybės už jam patikėtos transporto priemonės vagystę¹⁶, kasacinis teismas pažymėjo, jog „materialinės atsakomybės prievolė darbuotojui atsiranda, *be kitų bendrųjų civilinės atsakomybės sąlygų*, kaip jo neteisėtos veikos padarinys, t.y. jo darbo pareigų, nustatytų įstatymais, kitais norminiais aktais, tarp jų – ir vietiniais, nevykdymas arba netinkamas vykdymas“. Taigi, kaip matyti iš formuluotės „be kitų bendrųjų civilinės atsakomybės sąlygų“, LAT šioje konkrečioje byloje darbuotojo materialinės atsakomybės sąlygas laikė išplaukiančiomis iš civilinės atsakomybės instituto.

Vis dėlto, nepaisant minėtų šių dviejų teisės institutų panašumų, materialinė atsakomybė (nagrinėjamu atveju – darbuotojų materialinė atsakomybė) turi būti skiriama nuo civilinės atsakomybės. Tokia išvada darytina analizuojant tiek DK bei CK nuostatas, reglamentuojančias šių kodeksų taikymo sritį, tiek ir išsamiau analizuojant kitą LAT praktiką.

Kasacinis teismas, formuodamas teismų praktiką materialinės atsakomybės ir civilinės atsakomybės atskyrimo klausimu, yra atkreipęs dėmesį, kad „Darbo kodekso, reglamentuojančio darbo santykius, normos nereglamentuoja civilinės atsakomybės teisinių santykių (DK 1 straipsnio 1 dalis), kaip ir Civilinio kodekso normos – Darbo kodekso normomis reglamentuotų materialinės atsakomybės teisinių santykių (CK 1.1 straipsnis)“¹⁷.

Pasisakydamas apie materialinės atsakomybės institutą ir jo atskyrimą nuo civilinės atsakomybės, LAT ne vieną kartą yra pabrėžęs, jog materialinė atsakomybė pagal darbo teisę yra savarankiška atsakomybės rūšis¹⁸. Nesutikti su šia išvada negalima: DK ir CK nubrėžia

¹⁶ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Kubiliaus transportas“ v. S.P., bylos Nr. 3K-3-605-313/2015

¹⁷ LAT Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2009 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Optimalūs finansai“ v. G.P., bylos Nr. 3K-7-444/2009

¹⁸ Pvz., LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. gruodžio 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB „Orlen Lietuva“ v. I.D. ir kt., bylos Nr. 3K-3-446/2009, kt.

aiškią takoskyrą tarp darbo ir civilinės teisės šakų, o vien materialinės ir civilinės atsakomybės sąvokas ir šių atsakomybių būtinąsias taikymo sąlygas reglamentuojančių teisės normų (kurios, kaip minėta, apibrėžtos labai panašiai) įtvirtinimas skirtinguose teisės aktuose (ir DK, ir CK), leidžia pagrįstai teigti, jog materialinė atsakomybė ir civilinė atsakomybė yra atskiros atsakomybės rūšys, kurias reglamentuoja skirtingų teisės šakų normos - todėl jos neturi būti laikomos viena kitos dalimi ar modifikacija.

Kasacinis teismas, aiškindamas darbuotojų materialinės atsakomybės instituto specifiką, yra pažymėjęs, kad šios atsakomybės tikslas yra „pasiiekti, kad darbuotojas atlygintų darbdaviui padarytus nuostolius darbo teisės normų nustatyta dydžiu ir tvarka. Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuotą teisės normų, reglamentuojančių darbuotojo materialinę atsakomybę, aiškinimo ir taikymo praktiką pagrindinis šios atsakomybės uždavinys – garantuoti darbdaviui padarytų visų ar dalies nuostolių atlyginimą (DK 245 straipsnis, 253-255 straipsniai)“¹⁹. Plėtodamas savo praktiką darbuotojų materialinės atsakomybės aiškinimo ir taikymo klausimu, LAT pažymėjo, jog „darbuotoją ir darbdavį siejantys darbo teisiniai santykiai reglamentuojami darbo įstatymuose ir kituose norminiuose teisės aktuose. Darbo įstatymuose, be kita ko, reglamentuojamos darbuotojų materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygos, dydis (ribos) (DK 4 straipsnio 11 punktą). Materialinė atsakomybė pagal darbo teisę yra savarankiška turtinės atsakomybės rūšis. DK 245 straipsnyje nustatyta, kad materialinė atsakomybė atsiranda dėl teisės pažeidimo, kuriuo vienas darbo santykio subjektas padaro žalą kitam subjektui, neatlikdamas savo darbo pareigų arba netinkamai jas atlikdamas. Darbuotojo materialinė atsakomybė suprantama kaip darbuotojo pareiga atlyginti darbdaviui žalą, padarytą neatlikus ar netinkamai atlikus nustatytas darbo pareigas. Nurodytos atsakomybės tikslas – pasiekti, kad darbuotojas atlygintų darbdaviui padarytus nuostolius darbo teisės normų nustatyta dydžiu ir tvarka“²⁰. Tokia darbuotojų materialinės atsakomybės instituto samprata LAT praktikoje jau yra nusistovėjusi, ji yra nekintanti ir nuosekli²¹.

Vis dėlto, reikėtų pastebėti, kad LAT išvada, jog materialinė ir civilinė atsakomybė yra savarankiškos atsakomybės rūšys, nors ir yra gana dažnai kartojama, tačiau kasacinio teismo praktikoje nėra pakankamai argumentuota ir išplėta, ji yra pateikiama labiau kaip aksioma. Turint omenyje dar ir tai, kad civilinės teisės normos darbo teisiniams santykiams yra taikomos subsidiariai (DK 9 str. 2 d., CK 1.1 str. 3 d.), praktikoje gali kilti nemažai ginčų,

¹⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2014 m. sausio 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Senamiesčio ūkis v. K.U., bylos Nr. 3K-3-117/2014

²⁰ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. birželio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Visbalta“ v. N.G. ir O.D., bylos Nr. 3K-3-399-701/2015

²¹ P.vz., LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. lapkričio 23 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.G. v. asociacija „Lamatos žemė“, bylos Nr. 3K-3-625-687/2015, kt.

kurią atsakomybės rūšį (materialinę ar civilinę) reglamentuojančias teisės normas ir kokia apimtimi taikyti konkrečiu atveju. Pastaruoju metu tokia problematika stebima ginčiuose dėl juridinių asmenų vadovų atsakomybės taikymo, be to, papildomo teisinio neaiškumo įnešė ir naujausia LAT praktika dėl tiesioginės darbuotojo atsakomybės taikymo²². Pastaroji kasacinio teismo nutartis aptartina plačiau.

Nagrinėjamoje byloje ginčas kilo dėl to, ar įmonės darbuotojas, kuris vykdydamas darbo pareigas padarė žalos kitam įmonės darbuotojui, turi pareigą atlyginti neturtinę žalą, jeigu darbdavys yra likviduotas dėl bankroto. Išplėstinė teisėjų kolegija šioje nutartyje suformavo naują teisės taikymo ir aiškinimo taisyklę: „darbuotojas, padaręs žalą nusikalstamais veiksmais, kurie yra konstatuoti Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka, ir iki žalos atlyginimo išnykus subjektui (darbdaviui), privalančiam už jį atlyginti žalą, gali būti tiesioginės civilinės atsakomybės subjektas (tiesioginis skolininkas) pagal deliktinę prievolę“²³.

Toks netikėtas LAT išplėstinės teisėjų kolegijos išaiškinimas dar labiau apsunkino materialinės ir civilinės atsakomybių atskyrimą. Pažymėtina, jog šis kasacinio teismo precedentas nėra pagrįstas išsamiais ir aiškiais teisiniais argumentais, todėl jį plėtojant teismų praktikoje, yra didelė rizika, jog abu teisės institutai teismų praktikoje bus dar dažniau painiojami, kas reikš neteisingą teisės normų taikymą bylose, o tuo pačiu – ir neteisingą bylų išsprendimą.

Siekiant objektyvumo, būtina pažymėti, jog šioje LAT byloje nagrinėta faktinė situacija, taikant teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principus, iš tikrųjų reikalavo atsakovės atsakomybės taikymo. Tačiau kaip matyti iš teisės aktų analizės, pakankamo teisinio pagrindimo tokiam atsakomybės taikymui nebuvo: DK 252 str. 2 d. nurodyta, kad „Jeigu įmonė, įstaiga ar organizacija likviduojama neatlyginus nukentėjusiems asmenims padarytos žalos dėl nelaimingo atsitikimo darbe ar susirgimų profesine liga, žalos atlyginimo sumos kaupiamos ir išieškomos Civilinio kodekso nustatyta tvarka“. CK 6.289 str. 2 d. numato, kad „Jeigu įpareigotas atlyginti dėl fizinio asmens sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atsiradusią žalą juridinis asmuo likviduojamas, žalos atlyginimo sumos kaupiamos įstatymų nustatyta tvarka išieškant konkrečią sumą iš karto arba sudarant draudimo sutartį“. Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinojo įstatymo²⁴ 18 str. 2 d. reglamentuoja, kad „jeigu įmonė, kuri turėjo mokėti

²² LAT Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2015 m. spalio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *B.D. v. M.T.*, bylos Nr. 3K-7-328-248/2015

²³ *Ibid.*

²⁴ Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 1997-07-16, Nr. 67-1656

nukentėjusiajam šiame įstatyme nustatytą žalos atlyginimą, likviduojama dėl bankroto, žalos atlyginimas mokamas Įmonių bankroto įstatyme nustatyta tvarka“. Nagrinėjamoje byloje buvo konstatuota, kad ieškovui priteista neturtinė žala neatlyginta, nes jis nebuvo įtrauktas kaip kreditorius į UAB „Refosta“ bankroto bylą. Taigi, esamo teisinio reglamentavimo nepakako tam, kad būtų apgintas prioritetas nukentėjusiojo asmens interesas gauti žalos atlyginimą, tą analizuojamoje nutartyje pripažino ir LAT, pažymėjęs, jog „tokiais atvejais, kai neturtinės žalos atlyginimo, kaip konstitucinio principo, neužtikrina galiojantys įstatymai, reikia tiesiogiai remtis konstitucinėmis žalos atlyginimo nuostatomis“.

LAT, šioje byloje plečiamai taikydamas civilinės atsakomybės institutą, nors ir užtikrino prioritetinių nukentėjusiojo asmens interesų apsaugą, tačiau nepateikė pakankamai pagrįstos ir įtikinamos šio sprendimo teisinės argumentacijos. Manytina, jog siekiant konstitucinio žalos atlyginimo principo įgyvendinimo, LAT turėjo pripažinti atsakovės atsakomybę - tačiau ne tiesioginę civilinę pagal deliktinę prievolę (kaip nuspręsta analizuojamoje nutartyje), bet materialinę atsakomybę pagal darbo įstatymus. Tai atitiktų ir šioje nutartyje kasacinio teismo pateiktą išaiškinimą, jog „darbuotojas, kitam asmeniui padaręs žalą, nėra atleistas nuo turtinės atsakomybės – darbdavys turi teisę regreso tvarka išsieškoti atlygintą žalą iš darbuotojo. Vadinasi, kasatorė negalėjo turėti teisėto lūkesčio, kad jai galiojančių teisės normų pagrindu nekils pareiga atlyginti žalą, padarytą netinkamai atliekant darbo funkcijas. Pažymėtina, kad išsieškoti visą atlygintą žalą darbdavys gali ne visada, nes darbuotojui paprastai taikoma ribota atsakomybė (DK 254 straipsnis) ir tik įstatyme specialiai nustatytais atvejais jis atlygina visą padarytą žalą (DK 255 straipsnis). Darbuotojas, be kita ko, privalo atlyginti visą žalą, jei žala padaryta jo nusikalstama veika, kuri yra konstatuota BPK nustatyta tvarka (DK 255 straipsnio 2 punktas). Tai reiškia, kad darbdavys, CK 6.264 straipsnio pagrindu atlyginęs darbuotojo nusikalstamais veiksmais padarytą žalą, turi regreso teisę į nukentėjusiajam išmokėtą žalą, padarytą dėl darbuotojo kaltės, atlyginimą. Darbdaviui šia teise pasinaudojus, darbuotojui atsirandantys turtiniai padariniai iš esmės nesiskirtų nuo tų, kurie būtų, jei jis žalą atlygintų tiesiogiai nukentėjusiam asmeniui. Tai patvirtina poziciją dėl darbuotojo tiesioginės atsakomybės galimumo, kai už jį privalantis žalą atlyginti asmuo nebeegzistuoja“.

Manytina, jog už žalą atsakingo asmens likvidavimas turėtų būti pagrindas pripažinti ne darbuotojo atsakomybės rūšies transformavimąsi (iš materialinės į civilinę), bet tik konstatuoti materialinės atsakomybės prievolės šalies (kreditoriaus) pasikeitimą - t.y. reikalavimo darbuotojo atžvilgiu perėjimą iš pasibaigusio darbdavio kitam asmeniui – darbdavio kreditoriui (nukentėjusiajam).

Apibendrinant, darytina išvada, jog kasacinis teismas, plėtodamas praktiką dėl darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo, turėtų konkrečiau ir detaliau apibrėžti materialinės ir civilinės atsakomybės atskyrimo kriterijus, suformuluoti aiškias ir nedviprasmiškas taisykles, leidžiančias nesunkiai nustatyti, kurią atsakomybės rūšį (materialinę ar civilinę) ir kokia apimtimi taikyti konkrečiuose ginčiuose. Išsamūs ir argumentuoti kasacinio teismo išaiškinimai leistų jau nuo pat teismo proceso pradžios šalis atstovaujantiems teisininkams pasirinkti tinkamą teisinę taktiką, eliminuotų galimas teises interpretacijas atsakomybės rūšies nustatymo klausimu, o teismams padėtų parinkti tinkamą proceso vedimo būdą²⁵.

2.2 Darbuotojų materialinės atsakomybės ir nepagrįsto praturtėjimo institutų atskyrimas

Teismų praktikoje probleminis būna ne tik darbuotojų materialinės ir civilinės atsakomybės atskyrimo klausimas, bet taip pat pasitaiko ir atvejų, kuomet darbuotojų materialinės atsakomybės institutas nepagrįstai yra tapatinamas su nepagrįsto praturtėjimo institutu. LAT yra išnaginėjęs kelias civilines bylas, kuriose iškilo ši teisinė problema.

Vienoje civilinėje byloje²⁶ iš darbuotojo buvo prašoma priteisti žalą, kurią darbdavys patyrė sumokėdamas baudas Jungtinės Karalystės pasienio tarnybai už darbuotojo netinkamą darbo pareigų vykdymą (neužtikrinimą, kad į darbuotojo vairuotą transporto priemonę nepatektų nelegalūs asmenys). Ieškovas sumokėjo ne tik jam kaip transporto priemonės savininkui skirtą, bet taip pat ir darbuotojui paskirtą baudą už nelegalių asmenų vežimą per valstybės sieną. LAT, kvalifikuodamas pareikšto reikalavimo teisinį pagrindą, konstatavo, jog jis susideda iš dviejų dalių:

1) Reikalavimas sumokėti žalą, kurią darbdavys patyrė sumokėdamas jam (darbdaviui) skirtą baudą, kvalifikuotinas kaip reikalavimas dėl darbuotojo materialinės atsakomybės taikymo;

2) Reikalavimas sumokėti žalą, kurią darbdavys patyrė sumokėdamas atsakovui (darbuotojui) paskirtą baudą, atsirado ne iš darbo santykių, todėl jis neturi būti nagrinėjamas pagal darbuotojo materialinę atsakomybę reglamentuojančias teisės normas; šiems santykiams taikytinos nepagrįstą praturtėjimą reglamentuojančios teisės normos. LAT pažymėjo, kad „Ieškovui sumokėjus atsakovui paskirtą baudą, šis nepatyrė tų išlaidų, kurios

²⁵ Paminėtina, jog teismo vaidmuo ir įrodinėjimo naštos paskirstymo taisyklė darbo ir civilinėse bylose skiriasi; plačiau šia tema pasisakyta kitoje, jai skirtoje darbo dalyje.

²⁶ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2010 m. spalio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Transtira“ v. S. K., bylos Nr. 3K-3-389/2010

jam buvo neišvengiamos. Nepatirdamas neišvengiamų išlaidų, atsakovas nepagrįstai praturtėjo kito asmens, t. y. ieškovo, sąskaita, nes sutaupė turtą, kurį pinigine išraiška turėjo perduoti kitiems asmenims – sumokėti baudą. Minėta, kad apeliacinės instancijos teismas, sprenddamas dėl šios ieškovo reikalavimo dalies, vadovavosi Darbo kodekso normomis, reglamentuojančiomis visos žalos atlyginimą, t. y. tuo, kad šalių buvo sudaryta visiškos materialinės atsakomybės sutartis (DK 255 straipsnio 3 punktas). Tačiau šios materialios įstatymo normos taikymas yra nepagrįstas, nes šalių santykiai dėl baudos, sumokėtos už atsakovą, atsirado ne iš darbo santykių. Taikydamas darbo įstatymus, reglamentuojančius darbuotojo visišką materialinę atsakomybę, apeliacinės instancijos teismas netinkamai taikė ir aiškino įstatymo normas ir tai yra pagrindas panaikinti jo priimtą nutartį (CPK 346 straipsnio 1 punktas)“.

Kasacinio teismo argumentacija dėl nepagrįsto praturtėjimo instituto taikymo daliai ieškovo reikalavimo šioje civilinėje byloje kelia tam tikrų teisinių abejonių. Reikėtų paminėti svarbią byloje nustatytą aplinkybę, kurią analizuojamoje nutartyje pažymėjo ir LAT: „Jungtinės Karalystės Pasienio tarnybos pranešimuose apie prievolę sumokėti baudą nurodyta, kad, nesumokėjus abiejų baudų, ieškovui priklausanti transporto priemonė bus sulaikyta iki to laiko, kol jos bus sumokėtos (T. 1, b. l. 15, 27, 35). Tai reiškia, kad, atsakovui nesumokėjus jam paskirtos baudos, ieškovas dėl transporto priemonės sulaikymo galėjo patirti atitinkamų praradimų, nes ji nebūtų panaudota įmonės veikloje. Taigi šiuo atveju ieškovas turėjo pagrįstą interesą sumokėti atsakovui paskirtą baudą. Ieškovui ją sumokėjus tarp šalių atsirado kitokie – civilinės, bet ne darbo teisės reglamentuojami, – santykiai“.

Turint omenyje šią LAT nurodytą aplinkybę, darbuotojui skirta, bet darbdavio sumokėta bauda teisiškai kvalifikuotina kaip protingos darbdavio išlaidos, skirtos žalos prevencijai ar jai sumažinti (CK 6.249 str. 4 d. 1 p.). Kaip nurodė ir LAT analizuojamoje nutartyje, nesumokėjęs darbuotojui skirtos baudos, darbdavys galėjo turėti tam tikrų praradimų dėl negalėjimo naudoti transporto priemonės savo ūkinėje veikloje – t.y. patirtų tiesioginių išlaidų (pvz., turėtų sumokėti netesybas kontrahentams už laiku nepristatytą krovinį) arba negautų įprastinių pajamų, kurias jis uždirba iš krovinių vežimo veiklos. Šiuo atveju galima būtų teigti, jog tokios darbdavio tiesioginės išlaidos ar negautos pajamos atsirastų dėl darbuotojo veiksmų, nulėmusių laikiną darbdavio turto netekimą (DK 253 str. 1 p.), ir tai būtų pagrindas taikyti darbuotojui materialinę, o ne civilinę atsakomybę. Šiame kontekste būtina pastebėti, jog darbdavys bet kuriuo atveju dėl darbuotojo veiksmų būtų patyręs nuostolių – tiek sumokėdamas darbuotojui skirtą baudą, tiek jos nemokėdamas, bet prisiimdamas kitos žalos (tiesioginių nuostolių bei negautų pajamų) atsiradimo riziką. Manytina, jog aplinkybė, kad šiuo konkrečiu atveju darbdavys pasirinko ekonomišką ir

protingesni – žalos prevencijos – būdą (t.y. sumokėjo darbuotojui skirtą baudą), neturėtų būti laikoma lemiamu veiksmu kvalifikuojant darbuotojo atsakomybės rūšį. Priešinga išvada reikštų, kad darbdavio pasirinktas elgesio modelis konkrečioje situacijoje lemtų skirtingą teisinį santykių kvalifikavimą – taigi, galimai ir skirtingą darbuotojo atsakomybės apimtį. Tai prieštarautų konstituciniams teisinio tikrumo bei teisėtų lūkesčių principams bei nepagrįstai pablogintų darbuotojo, kaip silpnesniosios darbo teisinių santykių šalies, padėtį.

LAT sprendimas šioje byloje pripažinti darbdavio ir darbuotojo santykius kaip nepagrįsto praturtėjimo teisinius santykius vertintinas kritiškai ir kitu aspektu. Netgi darant teisinę prielaidą, kad šiam darbdavio reikalavimui materialinės atsakomybės institutas netaikytinas, ginčas vis tiek turėtų būti sprendžiamas ne pagal nepagrįstą praturtėjimą reglamentuojančias, bet pagal kitas civilinės teisės normas – pvz., pagal CK 6.114 str. 3 p., numatantį, kad „regreso tvarka reikalavimas pagal įstatymus pereina trečiajam asmeniui šiais atvejais: <...> kai asmuo įvykdo prievolę, kurią jis turėjo vykdyti su kitais skolininkais arba kurią įvykdyti buvo pagrįstai suinteresuotas, - šiam asmeniui“. Paminėtina, kad LAT yra suformavęs aiškią praktiką nepagrįsto praturtėjimo instituto taikymo klausimu, pagal kurią „tam, kad atsirastų pareiga grąžinti be pagrindo įgytą turtą, visų pirma asmuo turi turtą įgyti be teisinio pagrindo, t.y. daikto ar pinigų gavimas negali būti pateisinamas nei įstatymu, nei sandoriu. Jeigu turto įgijimas gali būti pagrindžiamas teisės aktu, sandoriu ar kitokiu civilinių teisių atsiradimo pagrindu (CK 1.136 straipsnis), preziumuotina, kad toks turtas įgytas teisėtai ir aptariamo civilinės teisės instituto pagrindu turto išreikalauti negalima“²⁷. Teigtina, jog šios bylos atveju įvyko įstatyminė cesija (CK 6.114 str. 3 p.) ir tai yra atskiras teisinis pagrindas tenkinti ieškovo reikalavimą, todėl LAT, vadovaudamasis savo paties išaiškinimais, šioje byloje turėjo taikyti ne nepagrįsto praturtėjimo institutą, bet būtent minėtą CK 6.114 str. 3 d. teisės normą.

Pažymėtina, kad aptariamoji LAT nutartis nėra pavienis, jokių teisinių padarinių nesukėlęs atvejis teismų praktikoje. Kaip matyti iš naujausios LAT praktikos²⁸, minėta nutartis buvo taikyta kaip precedentinė nagrinėjant analogišką savo aplinkybėmis ginčą: Kauno apylinkės teismas, nagrinėdamas bylą pirmąja instancija, „rėmėsi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje *UAB „Transtira“ v. S. K.*, bylos Nr. 3K-3-389/2010, pateiktais išaiškinimais, nes nustatė, kad nurodytos ir šios bylos faktinės aplinkybės, kiek jos susijusios su ginčo teisiniu kvalifikavimu, yra analogiškos. Teismas sprendė, kad tarp šalių susiklostė

²⁷ Pvz., LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. gegužės 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *BUAB „Stiprybė“ v. K.J.*, bylos Nr. 3K-3-297-695/2015, kt.

²⁸ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2016 m. kovo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *UAB „Continental Transport“ v. A.J.*, bylos Nr. 3K-3-156-701/2016

dvejopo pobūdžio santykiai – pirma, iš darbo teisės kylantys darbuotojo materialinės atsakomybės teisiniai santykiai, ir, antra, dėl ieškovės už atsakovą sumokėtos baudos atsirandantys civiliniai teisiniai santykiai²⁹. Bylą apeliacine tvarka peržiūrėjęs Kauno apygardos teismas pažymėjo, kad „šios bylos ir bylos Nr. 3K-3-389/2010 UAB „Transtira“ v. S. K., kurioje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija priėmė 2010 m. spalio 5 d. nutartį, faktinės aplinkybės analogiškos, dėl to pirmosios instancijos teismas pagrįstai rėmėsi nurodytoje kasacinio teismo nutartyje pateiktais išaiškinimais³⁰. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, jog (kaip matyti iš analizuojamos LAT 2016 m. kovo 16 d. nutarties 13, 23.1 punktu) net ir pripažindami LAT 2010 m. spalio 5 d. nutartį precedentine, žemesnės instancijos teismai analizuojamoje byloje taikė dar kitą teisinį pagrindą – CK 6.280 str. 1 d., pagal kurią „Atlyginęs kito asmens padarytą žalą asmuo turi į padariusį žalą asmenį regreso (atgręžtinio reikalavimo) teisę tokio dydžio, kiek sumokėjo žalos atlyginimo, jeigu įstatymai nenustato kitokio dydžio“. Tokia teismų išvada patvirtina nuogaštavimus, jog precedentine laikyta 2010 m. spalio 5 d. LAT nutartis nėra pakankamai aiški ir tinkamai argumentuota. Be to, tokia žemesnių instancijų teismų pateikta ginčo teisinė interpretacija irgi yra nepagrįsta: CK 6.280 str. 1 d. nagrinėjamam ginčui negali būti taikoma, kadangi ji reglamentuoja *žalos atlyginimo* teisinius santykius. Nagrinėjamu gi atveju darbdavys ne atlygino darbuotojo padarytą žalą, bet sumokėjo pastarajam skirtą baudą, kas iš esmės laikytina sankcija už administracinę teisės pažeidimą arba baudžiamąją veiką³¹.

Plačiau analizuojant šią (2016 m. kovo 16 d.) LAT nutartį, atkreiptinas ypatingas dėmesys į joje kasacinio teismo pateiktą teisinę argumentaciją. Priešingai nei ankstesnėje (2010 m. spalio 5 d.) nutartyje, dabar LAT nepateikė nė vieno argumento, iš kurio galima būtų daryti išvadą, jog darbuotojo atsakomybė kyla iš civilinių, o ne darbo teisinių santykių. Žinoma, tam įtakos galėjo turėti ir pernelyg siauros kasacinio skundo ribos³², tačiau analizuojant aptariamą LAT nutarties turinį (ypač įvardintas taikytinas teisės normas), galima įžvelgti ir tam tikrą kasacinio teismo nuomonės dėl teisinių santykių kvalifikavimo pasikeitimą. Pastebėtina, kad kasaciniu skundu darbuotojas prašė panaikinti žemesnės instancijos teismų sprendimą ir nutartį, bei ieškinį atmesti visa apimtimi (t.y. tiek dėl darbdaviui, tiek dėl darbuotojui skirtų baudų priteisimo regreso tvarka) – tačiau kasacinis

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*

³¹ Šiame kontekste būtina paminėti, kad bauda darbuotojui buvo paskirta Jungtinės Karalystės pasienio tarnybos, todėl pačios baudos kvalifikavimas ir priskyrimas konkrečiai teisės šakai turi būti atliekamas pagal Jungtinės Karalystės teisę – tai nėra šio darbo objektas, todėl plačiau šis klausimas neanalizuojamas. Tačiau manytina, jog teismai, kvalifikavę santykius kaip žalos atlyginimą pagal CK 6.280 str., turėjo tą tinkamai pagrįsti taikydami užsienio teisės turinį (CK 1.10 str., CPK 808 str.).

³² Pagal Civilinio proceso kodekso 353 str. 1 d., kasacinis teismas apskūstus sprendimus ir (ar) nutartis teisės taikymo aspektu patikrina tik kasacinio skundo ribose.

skundas buvo motyvuojamas iš esmės vien tik netinkamu darbo teisės nuostatų ir įrodinėjimą reglamentuojančių Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso³³ (toliau – CPK) normų taikymu. Nepaisant to, LAT neatkreipė kasatoriaus dėmesio ir nepasisakė dėl to, jog daliai ginčo reikalavimo DK nuostatos neturi būti taikomos, nes šis reikalavimas kilęs iš civilinių teisinių santykių. Priešingai, motyvuojamojoje nutarties dalyje LAT analizavo išimtinai tik darbo teisės normas, reglamentuojančias darbuotojo materialinės atsakomybės sąlygas, darbdavio veiksmus kaip pagrindą visiškai ar iš dalies atleisti darbuotoją nuo materialinės atsakomybės, bei darbuotojo patirtį ir kitas aplinkybes kaip pagrindą pripažinti jį materialiai atsakingu prieš darbdavį. Konstatavęs būtinųjų darbuotojo materialinės atsakomybės sąlygų buvimą, LAT apeliacinės instancijos teismo nutartį paliko nepakeistą (išskyrus pakeistą dalį dėl bylinėjimosi išlaidų priteisimo). Taigi, pripažinęs darbuotojo pareigą grąžinti darbdaviui pastarojo sumokėtas abi baudas ir grįsdamas tokią išvadą vien tik darbo teisės normomis, LAT sudarė pagrindą tikėti, jog teismų praktika dėl teisinių santykių kvalifikavimo tokio pobūdžio bylose pasikeis, o darbuotojų atsakomybė bus kvalifikuojama kaip materialinė pagal DK.

Nepagrįsto praturtėjimo ir materialinės atsakomybės atskyrimas teismų praktikoje kelia problemų visų instancijų teismams. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismas, nagrinėdamas apeliacinį skundą byloje pagal darbuotojui pareikštą reikalavimą grąžinti medžiagų įsigijimui skirtas, bet nepanaudotas lėšas, nepagrįstai tarp šalių kilusius teisinius santykius kvalifikavo ne pagal materialinės atsakomybės, bet pagal nepagrįsto praturtėjimo teisės normas. Šią klaidą ištaisė LAT, revizavęs bylą kasacine tvarka³⁴. Pasisakydamas apie materialinės atsakomybės ir nepagrįsto praturtėjimo institutų atskyrimą, LAT šioje nutartyje pabrėžė, jog „Darbuotojų neteisėtais veiksmais darbdaviui padaryta žala atlyginama pagal darbo įstatymus. DK 253 straipsnio 1 punkte nustatyta, kad darbuotojas privalo atlyginti materialinę žalą, atsiradusią dėl turto netekimo ar jo vertės sumažėjimo, sugadinimo (sužalojimo). Atsižvelgiant į nurodytą reguliavimą, kasatorius teisus teigdamas, kad jam, kaip už įmonės turto (lėšų) netekimą atsakingam darbuotojui, kyla materialinė atsakomybė, todėl apeliacinės instancijos teismas be pagrindo byloje taikė nepagrįsto praturtėjimo institutą reglamentuojančias teisės normas“.

³³ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340

³⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2014 m. spalio 1 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Dalis erdvės“ v. V.J., bylos Nr. 3K-3-404/2014

Iš esmės panašioje savo aplinkybėmis civilinėje byloje³⁵ LAT ištaisė Lietuvos apeliacinio teismo padarytą analogišką teisės taikymo klaidą – nepagrįsto praturtėjimo instituto taikymą darbo teisiniais santykiais. Pasisakydamas apie darbuotojo darbdaviui negražintą, pagal paskirtį nepanaudotą sumą, LAT nurodė, kad „santykiai tarp ieškovo ir atsakovo dėl darbuotojui išmokėto avanso panaudojimo susiklostė darbo teisinių santykių pagrindu, o gauto avanso panaudojimą ir gražinimą reglamentuoja darbo įstatymai ir kiti norminiai teisės aktai darbo santykių reglamentavimo klausimais. Tai sudaro pagrindą taikyti darbo įstatymus ir kitus norminius teisės aktus darbo santykių reglamentavimo klausimais, o ne nepagrįsto praturtėjimo institutą“. Tokios LAT išvados vertintinos teigiamai, jos nubrėžia aiškią takoskyrą tarp darbo teisės ir civilinės teisės, bei yra geras teisinis orientyras tiek žemesnės instancijos teismams, tiek bylų šalis atstovaujantiems teisininkams.

Apibendrinant, galima teigti, jog kasacinio teismo praktika darbuotojų materialinės atsakomybės atskyrimo nuo kitų teisės institutų klausimu dar nėra galutinai suformuota ir pilnai nusistovėjusi. Tačiau naujausi LAT išaiškinimai leidžia teigti, kad kasacinio teismo jurisprudencija nagrinėjamu klausimu tampa vis nuoseklesnė ir aiškesnė – todėl tikėtina, jog teisės taikymo klaidų atskiriant darbuotojo materialinės atsakomybės ir kitus civilinės teisės institutus (*inter alia* nepagrįsto praturtėjimo institutą) žemesnės instancijos teismuose pasitaikys vis rečiau.

3. Darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo problematika LAT praktikoje

3.1. Darbuotojų materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygos

Kaip jau minėta, darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo sąlygas reglamentuoja DK 246 str. Tokios pozicijos nuosekliai laikosi ir LAT, ne kartą pasisakęs, jog „tam, kad konkrečiam asmeniui būtų galima taikyti materialinę atsakomybę, turi būti nustatytos visos DK 246 straipsnyje nurodytos sąlygos: 1) reali žala; 2) ji padaryta neteisėta veika (veiksmis, neveikimu); 3) neteisėtos veikos ir žalos priežastinis ryšys; 4) pažeidėjo kaltė; 5) pažeidėją ir nukentėjusią šalį teisės pažeidimo metu siejo darbo teisiniai santykiai; 6) žalos atsiradimas

³⁵ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. gegužės 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Stiprybė“ v. K.J., bylos Nr. 3K-3-297-695/2015

yra susijęs su darbo veikla³⁶. LAT, formuodamas teismų praktiką nagrinėjamu klausimu, ne kartą yra pažymėjęs, kad materialinei atsakomybei taikyti turi būti nustatytos visos DK 246 straipsnyje nustatytos sąlygos³⁷, taigi, jas neabejotinai galima laikyti būtinosiomis darbuotojo materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygomis.

Kasacinis teismas taip pat yra konstatavęs, jog „tik nustačius visas nurodytas materialinės atsakomybės sąlygas, ši atsakomybė darbuotojui taikoma nepriklausomai nuo to, ar už veiksmus (neveikimą), dėl kurių padaryta žala, darbuotojui buvo taikyta drausminė, administracinė arba baudžiamoji atsakomybė, nes materialinė atsakomybė pagal darbo teisę yra atskira turtinės atsakomybės rūšis“³⁸. Ši išvada pagrindžia aukščiau jau nurodytą teiginį, jog materialinė atsakomybė turi būti skiriama nuo kitų civilinės teisės institutų, kadangi tai yra savarankiškos atsakomybės rūšys.

Pasisakant apie DK 246 str. įtvirtintų būtinųjų darbuotojo materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygų ryšį su DK 245 str. apibrėžtu materialinės atsakomybės atsiradimo pagrindu („Materialinė atsakomybė atsiranda dėl teisės pažeidimo, kuriuo vienas darbo santykio subjektas padaro žalą kitam subjektui, neatlikdamas savo darbo pareigų arba netinkamai jas atlikdamas“), paminėtina LAT kasacine tvarka išnagrinėta byla, kurioje buvo sprendžiamas darbuotojo materialinės atsakomybės klausimas už žalą, padarytą netinkamai eksploatuojant darbdavio automobilį³⁹. Šioje byloje LAT pateikė svarbų teisinį išaiškinimą, jog „DK 246 straipsnyje nurodytos materialinės atsakomybės sąlygos yra DK 245 straipsnyje nustatyto materialinės atsakomybės pagrindo – teisės pažeidimo – elementai, t. y. sudedamosios dalys. Tai reiškia, kad DK 246 straipsnyje įvardytų materialinės atsakomybės sąlygų nustatymas reiškia DK 245 straipsnyje nurodyto materialinės atsakomybės pagrindo – teisės pažeidimo – konstatavimą“. Tokia LAT išvada vertintina teigiamai, kadangi ji padeda ne tik aiškiau suprasti šių dviejų DK straipsnių tarpusavio santykį bei eliminuoja teisines interpretacijas dėl galimos šių teisės normų konkurencijos, tačiau tuo pačiu ir leidžia išvengti teisės taikymo klaidų, kokias analizuojamoje byloje padarė apeliacinės instancijos

³⁶ Pvz., LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2013 m. sausio 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje P. K. v. UAB „Dannemand“, bylos Nr. 3K-3-96-2013, 2015 m. gegužės 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Stiprybė“ v. K.J., bylos Nr. 3K-3-297-695/2015

³⁷ Pvz., LAT Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2004 m. sausio 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Osviris“ v. R. M. ir kt., bylos Nr. 3K-7-2/2004; LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. gruodžio 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB „Mažeikių nafta“ v. J. G. ir kt., bylos Nr. 3K-3-446/2009; 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija v. UAB „Mokslo aidai“ direktorius J. S., likviduojama UAB „Mokslo aidai“ ir kt., bylos Nr. 3K-3-535/2011; kt.,

³⁸ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2011 m. vasario 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Pakruojo ūkininkų kredito unija v. A.E.R., bylos Nr. 3K-3-47/2011, 2012 m. liepos 4 d. nutartis, priimta civilinėje byloje DNSB „Vilties g. 8“ v. J.M., bylos Nr. 3K-3-351/2012

³⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2008 m. spalio 6 d. nutartis, priimta civilinėje byloje VĮ Šiaulių regiono veislininkystė v. G.S., bylos Nr. 3K-3-445/2008

teisimas, pripažinęs, jog DK 245 str. įtvirtintas teisės pažeidimas yra savarankiška darbuotojo materialinės atsakomybės taikymo sąlyga.

Atskirai paminėtina nutartis⁴⁰, kurioje LAT ne tik išsamiai aptarė kiekvieną materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygą, tačiau, be kita ko, ir nurodė, jog „sutartimi gali būti susitarta ir dėl kitų sąlygų“. Tokia kasacinio teismo išvada vertintina kritiškai. Pirma, turint omenyje, jog darbo sutarties sąlygas įprastai rengia darbdavys, papildomų materialinės atsakomybės sąlygų įtvirtinimas joje, priklausomai nuo jų formuluočių, gali būti naudingas tik vienai darbo teisinių santykių šaliai (darbdaviui), kas pažeistų darbuotojo kaip silpnesniosios šalies teises ir sutrikdytų abiejų šalių interesų pusiausvyrą. Antra, analizuojant DK 246 str. formuluotę („Materialinė atsakomybė atsiranda, kai yra visos šios sąlygos“), galima daryti išvadą, jog ji įtvirtina dvi imperatyvias taisykles: a) visos išdėstytos sąlygos yra būtinos ir nesant bent vienos iš jų, materialinė atsakomybė neatsiranda; b) visų šių išvardintųjų sąlygų egzistavimas sudaro pakankamą pagrindą taikyti materialinę atsakomybę. Papildomų gi materialinės atsakomybės sąlygų įtvirtinimas darbo sutartyje iš esmės reikštų paties materialinės atsakomybės instituto, įtvirtinto DK, ribojimą: konkrečiu atveju nenustačius šalių sutartos papildomos materialinės atsakomybės sąlygos buvimo (tačiau esant visoms būtinosioms DK 246 str. nurodytoms sąlygoms), viena iš darbo teisinių santykių šalių, gindama savo pažeistas teises, negalėtų pasinaudoti materialinės atsakomybės institutu, kaip jį apibrėžia darbo įstatymai. Manytina, kad toks susitarimas dėl materialinę atsakomybę ribojančių darbo sutarties sąlygų prieštarautų imperatyviosioms įstatymų normoms, todėl turėtų būti laikomas negaliojančiu – pagal DK 94 str. 2 d., „šalys negali nustatyti tokių darbo sąlygų, kurios pablogina darbuotojo padėtį, palyginti su ta, kurią nustato šis Kodeksas, įstatymai, kiti norminiai teisės aktai ir kolektyvinė sutartis. Jei darbo sutarties sąlygos prieštarauja šiam Kodeksui, įstatymui arba kolektyvinei sutarčiai, taikomos šio Kodekso, įstatymų, norminių teisės aktų arba kolektyvinės sutarties nuostatos“. Taip pat pastebėtina, jog toks aiškinimas labiau atitiktų ir kitą LAT praktiką, kurioje nurodyta, jog „darbuotojo materialinės atsakomybės pagrindas – teisės pažeidimas, kuriuo darbuotojas, neatlikdamas savo darbo pareigų arba netinkamai jas atlikdamas, padaro darbdaviui žalos (DK 245 straipsnis). DK 245 straipsnyje nurodytas materialinės atsakomybės pagrindas konstatuojamas tada, kai nustatoma šio teisės pažeidimo elementų – materialinės atsakomybės sąlygų, išvardytų DK 246 straipsnyje, - visuma“⁴¹.

⁴⁰ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Pakruojo ūkininkų kredito unija v. A.E.R., bylos Nr. 3K-3-47/2011

⁴¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. liepos 3 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Nodora“ v. P.K., bylos Nr. 3K-3-340/2012

3.1.1. Žala

Žala kaip būtinoji darbuotojo materialinės atsakomybės atsiradimo sąlyga įtvirtinta DK 246 str. 1 p. Jau minėtoje 2012 m. liepos 4 d. nutartyje⁴² LAT išaiškino: „Jeigu konstatuojama, kad nepadaryta žalos, kitų materialinės atsakomybės sąlygų, nustatytų DK 246 straipsnio 2–4 punktuose (darbuotojo neteisėta veika, priežastinis ryšys tarp neteisėtos veikos ir žalos atsiradimo, pažeidėjo kaltė), aiškinimas netenka prasmės, nes žalos nebuvimas reiškia, kad negali būti atlyginama tai, ko nėra“. Šis išaiškinimas patvirtina tiek jau nurodytą išvadą, kad DK 246 str. išvardintų sąlygų visuma yra būtina darbuotojo materialinei atsakomybei taikyti, tiek ir atitinka civilinėje teisėje pripažįstamą analogišką principą, pagal kurį žala yra būtinoji sąlyga, kurios nesant civilinė atsakomybė negali būti taikoma.

Analizuojant žalą kaip vieną iš būtinųjų darbuotojo materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygų, būtina pastebėti, kad žalos apibrėžimas pagal DK nesutampa su CK apibrėžtu žalos apibrėžimu. Kaip matyti iš DK 257 str. 1 d., atlygintinos žalos dydį sudaro tik tiesioginiai nuostoliai ir negautos pajamos. LAT yra išaiškinęs, kad „materialinės atsakomybės sąlyga – žala yra tikroji tiesioginė žala ir negautos sumos, kurias nukentėjusi šalis būtų gavusi, jei pažeidėjas būtų tinkamai įvykęs savo darbo pareigas. Darbuotojų materialinė atsakomybė paprastai atsiranda dėl tikrosios tiesioginės žalos padarymo, t.y. turto netekimo, sužalojimo ir pan., tačiau galimi atvejai, kai dėl darbuotojo veiksmų, be padarytos tiesioginės žalos, darbdavys praranda tam tikras pajamas, kurias darbuotojas taip pat turėtų atlyginti darbdaviui“⁴³. LAT pagrįstai pastebėjo, kad „žalos dydis kiekvienu konkrečiu atveju yra fakto klausimas, priklausantis nuo konkrečių aplinkybių, todėl teismas jį privalo individualizuotai nustatyti, nes tik tuo atveju, jeigu materialinė žala konkretaus darbuotojo neteisėta veika yra padaroma, šiam darbuotojui gali atsirasti pareiga tą žalą atlyginti“⁴⁴. Tačiau nepaisant to, jog žalos dydis yra fakto klausimas, teismų praktikoje iškyla nemažai ir teisinių žalos dydžio nustatymą reglamentuojančių teisės normų taikymo ir aiškinimo klausimų.

⁴² LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. liepos 4 d. nutartis, priimta civilinėje byloje DNSB „Vilties g. 8“ v. J.M., bylos Nr. 3K-3-351/2012

⁴³ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2011 m. vasario 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Pakruojo ūkininkų kredito unija v. A.E.R., bylos Nr. 3K-3-47/2011

⁴⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. gruodžio 21 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mitnija“ v. V.J., bylos Nr. 3K-3-595/2012, 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Kubiliaus transportas“ v. S.P., bylos Nr. 3K-3-605-313/2015

Kaip minėta, DK 257 str. 1 d. numatyta ir LAT išaiškinta atlygintinos žalos apimtis yra siauresnė nei pagal civilinę teisę ir neapima kitų sumų, kurių ieškovas galėtų reikalauti civilinės atsakomybės taikymo atveju pagal CK 6.249 str. 4 d. (protingos išlaidos, skirtos žalos prevencijai ar jai sumažinti; išlaidos, susijusios su atsakomybės ir žalos įvertinimu; išlaidos, susijusios su nuostolių išieškojimu ne teismo tvarka). Kadangi šios išlaidos žala reglamentuojančiose DK teisės normose nėra numatytos, galima teigti, jog taikant materialinę atsakomybę, iš darbuotojo jos negali būti priteistos. Kasacinis teismas nėra suformavęs aiškios praktikos, ar darbuotojo materialinės atsakomybės bylose pagal analogiją galėtų būti taikoma CK 6.249 str. 4 d., tačiau analizuojant DK 9 str. (įstatymo ir teisės analogija) ir 257 str. (atlygintos žalos dydžio nustatymas) nuostatas, darytina išvada, jog žalos dydžio nustatymo sąlygų sąrašas DK yra baigtinis ir negali būti aiškinamas plečiamai, taikant pagal analogiją civilinės teisės šakos normas.

Tačiau šiame kontekste vertėtų paminėti naujausią LAT praktiką⁴⁵, iš kurios matyti, kad išlaidos, susijusios su nuostolių išieškojimu ne teismo tvarka (teisinių paslaugų išlaidos, darbdavio patirtos nagrinėjant ginčą Darbo ginčų komisijoje) buvo pagal analogiją kvalifikuotos kaip bylinėjimosi išlaidos ir pripažinta darbdavio teisė į jų atlyginimą. Įdomu tai, kad žemesnės instancijos teismai šias išlaidas kvalifikavo kaip tiesioginius darbdavio nuostolius ir priteisė jas CK 6.249 str. 4 d. 3 p. pagrindu. Tokia žemesnės instancijos teismų išvada nepagrįsta, kadangi CK 6.249 str. 4 d. aiškiai atskiria dvi sąvokas - *tiesioginiai nuostoliai* ir *nuostoliai* (į kuriuos ir įeina tokio pobūdžio išlaidos): „be tiesioginių nuostolių ir negautų pajamų, į nuostolius įskaičiuojamos: protingos išlaidos <...>“. Šioje nutartyje LAT pažymėjo, kad „teismai, priteisdami ieškovei išlaidų advokato pagalbai, patirtų darbo ginčų komisijoje, atlyginimą nepagrįstai taikė CK 6.249 straipsnio 4 dalies 3 punktą ir jas (išlaidas) nepagrįstai kvalifikavo kaip nuostolius. Konstatuotina, kad nurodytų išlaidų atlyginimo klausimas teismų turėjo būti išspręstas taikant bylinėjimosi išlaidų paskirstymą reglamentuojančias CPK normas“. Vienok, LAT argumentuotai nepaiškino, kodėl su nuostolių išieškojimu ne teismo tvarka susijusios išlaidos turėtų būti traktuojamos kaip bylinėjimosi išlaidos, pagal analogiją taikant CPK - o ne kaip papildomos protingos išlaidos, kaip jas pakankamai tiksliai apibrėžia CK 6.249 str. 4 d.

Manytina, kad LAT turėtų suformuluoti aiškią poziciją apie galimumą pagal analogiją taikyti CK 6.249 str. 4 d. darbo teisiniams santykiams, taip pat ir plačiau pasisakyti dėl konkrečių išlaidų priskyrimo ar nepriskyrimo šioje teisės normoje nurodytoms išlaidos. Būtina pažymėti, kad tokio pobūdžio nuostoliai (t.y. išlaidos, skirtos žalos prevencijai ar jai

⁴⁵ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2016 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje UAB „SIM logistics“ v. A.K., bylos Nr. 3K-3-174-701/2016

sumažinti, susijusios su atsakomybės ir žalos įvertinimu, susijusios su nuostolių išieškojimu ne teismo tvarka) yra pakankamai dažnas reiškinys įprastose gyvenimiškose situacijose, todėl aiškus ir tinkamai argumentuotas LAT išaiškinimas šiuo klausimu būtų aktualus dideliame skaičiui asmenų - tiek darbdaviams, tiek ir darbuotojams.

Šiame kontekste paminėtina jau dalinai analizuota LAT nutartis civilinėje byloje, kurioje darbdaviui buvo priteista jo už darbuotoją sumokėta pastarajam skirta bauda⁴⁶. Tuo atveju, jei LAT šią bylą būtų išnagrinėjęs ne taikydamas nepagrįsto praturtėjimo institutą, o pagal darbuotojo materialinę atsakomybę reglamentuojančius teisės aktus (kas, atsižvelgiant į aukščiau jau pateiktas išvadas ir vėlesnę LAT praktiką nepagrįsto praturtėjimo instituto taikymo klausimu, laikytina labiau įtikinamu teisiniu bylos sprendimo būdu), byloje greičiausiai būtų iškilęs CK 6.249 str. 4 d. taikymo klausimas. Kaip minėta, DK 9 ir 257 str. analizė leidžia daryti išvadą, kad tokios išlaidos nepatenka į apibrėžtą darbuotojo materialinės atsakomybės apimtį - taigi, kvalifikavus darbuotojo atsakomybę kaip materialinę, darbdavys galimai netektų galimybės reikalauti atlyginti jo už darbuotoją sumokėtą baudą (žalos prevencijos išlaidas). Dėl šios priežasties manytina, kad LAT išvada dėl civilinės, o ne darbo teisės normų taikymo šiai ieškinio reikalavimo daliai labiau atitinka žalą patyrusio darbdavio interesus bei protingumo, teisingumo ir sąžiningumo principus.

Teismų praktikoje iškyla problemų ir dėl DK 257 str. 4 d. taikymo. LAT yra išaiškinęs, jog „ieškovės sumokėta trečiajam asmeniui žalos atlyginimo suma gali būti vertinama kaip darbdavio nuostoliai, atsiradę dėl jo darbuotojo, t.y. atsakovo kaltės, ir gali būti priteisiama atgręžtinio reikalavimo tvarka, vadovaujantis darbo teisės normomis, reglamentuojančiomis darbuotojo materialinę atsakomybę už darbdaviui padarytą žalą (DK XVII skyrius). <...> Teisėjų kolegija sutinka, kad kai yra regresinė prievolė, turi būti atlyginama žalai padengti sumokėta suma ir priteistinos žalos dydis nustatomas pagal tai, kiek žalos atlyginimo yra sumokėjęs asmuo ir kiek tokio dydžio priteisimo neriboja įstatymas. DK 257 straipsnio 4 dalyje nurodyta, kad atlygintina žala nustatoma tokio dydžio, kurį darbdavys regreso teise įgijo dėl darbuotojo padarytos žalos atlyginimo“⁴⁷. Tokia LAT išvada yra suprantama ir atitinka nagrinėjamos teisės normos (DK 257 str. 4 d.) turinį. Tačiau reikia pažymėti, kad ne visais atvejais darbdavio nukentėjusiajam sumokėta žalos atlyginimo suma atitinka faktinį darbuotojo padarytos žalos dydį – ypač sudėtinga tą įvertinti, kai darbdavio atlyginamos žalos dydis nustatomas ne pagal objektyvius įrodymus, o, pvz., pagal darbdavio ir

⁴⁶ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2010 m. spalio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Transtira“ v. S. K., bylos Nr. 3K-3-389/2010

⁴⁷ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2007 m. gegužės 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A.Š. įmonė v. J.S., bylos Nr. 3K-3-210/2007

nukentėjusiojo asmens sudarytą susitarimą. Šią teisinę problemą išsprendė LAT, toje pačioje nutartyje⁴⁸ pasisakęs, jog „tiek CK 6.280 straipsnio, 1 dalyje, tiek DK 257 straipsnio 4 dalyje įtvirtintos nuostatos nereiškia, jog regreso tvarka reikalaujama žalos atlyginimo suma negali būti ginčijama ar peržiūrima tais atvejais, kai atlygintinos žalos dydį regredentas ir nukentėjęs trečiasis asmuo nustatė tarpusavio susitarimu, nes dalis žalos gali būti atsiradusi ne dėl to asmens, kuriam pareikštas regresinis reikalavimas, o dėl kitų asmenų, be to, dėl žalos atsiradimo gali būti visa ar dalinė paties regredento kaltė. Taigi tokiu atveju asmuo, kuriam pareikštas regresinis reikalavimas, turi teisę ginčyti atgręžtinio reikalavimo tvarka prašomos priteisti iš jo žalos dydį, be to, jis turi teisę įrodinėti aplinkybes, dėl kurių atlygintinos žalos dydis gali būti teismo mažinamas (CK 6.251 straipsnio 2 dalis, 6.282 straipsnis; DK 257 straipsnio 5 dalis)“.

Plėtodamas teismų praktiką nagrinėjamu klausimu bei aiškindamas DK 257 str. 1 d. teisės normos turinį kitų normų kontekste, LAT yra pažymėjęs, jog „darbdavio sumokėtos sumos savaime nereiškia, kad tokio dydžio jam buvo padaryti tiesioginiai nuostoliai ir jis negavo atitinkamų pajamų. Taikydamas DK 257 straipsnio 4 punkto nuostatą, teismas turi aiškinti, ar darbdavio sumokėtos sumos yra darbuotojo padaryta žala“⁴⁹. Taigi, kiekvienu konkrečiu atveju būtina nustatyti tikslią darbdaviui padarytą ir pagal DK 257 str. 1 d. atlygintiną žalą – t.y. tiesioginius nuostolius ir negautas pajamas. Šioje nutartyje kasacinis teismas ištaisė žemesnės instancijos teismų padarytas teisės aiškinimo ir taikymo klaidas ir pagrįstai sprendė, kad „nuo sumokėto darbo užmokesčio sumos, net esant tinkamam buhalterinės apskaitos tvarkymui, atitinkami mokesčiai ir įmokos VMI, VSDFV ir Garantiniam fondui turėtų būti apskaičiuoti ir sumokėti. Taigi Bendrovės sumokėti mokesčiai ir įmokos Alytaus apskrities VMI ir VSDFV Alytaus skyriui ir Garantiniam fondui nėra Bendrovės patirti nuostoliai“. Tokios LAT išvados vertintinos teigiamai – pabrėžtina, jog šioje byloje žemesnės instancijos teismų priimti sprendimai (priteisti iš buhalterinę apskaitą vykdžiusios darbuotojos mokesčius ir įmokas, kuriuos darbdavys bet kuriuo atveju privalėjo mokėti) prieštarauja ne tik DK 257 str. 1 d., apibrėžiančiai atlygintinos žalos dydį, bet taip pat pažeidžia ir darbuotojo interesus, kadangi jis yra įpareigojamas ne tik atlyginti jo padarytą žalą, bet taip pat ir įvykdyti darbdavio prievolę prieš valstybės institucijas (sumokėti privalomus mokesčius ir įmokas).

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. liepos 4 d. nutartis, priimta civilinėje byloje DNSB „Vilties g. 8“ v. J.M., bylos Nr. 3K-3-351/2012

Pasisakydamas apie atlygintinos žalos dydžio nustatymą, LAT yra pažymėjęs, kad „atlygintinos žalos dydį įstatymas sieja su tam tikromis aplinkybėmis, kaip, pavyzdžiui, turto nusidėvėjimu ir natūraliu sumažėjimu, darbdavio patirtomis išlaidomis (DK 257 straipsnio 3 dalis)⁵⁰“. Be šių kriterijų, teismų praktikoje yra aktualus ir atlygintinos žalos dydžio mažinimo klausimas. DK 257 str. 5 d. numato, kad „darbo ginčą nagrinėjantis organas gali sumažinti atlygintinos žalos dydį atsižvelgdamas į aplinkybes, lėmusias žalos atsiradimą, taip pat į atsakovo turtinę padėtį, išskyrus atvejus, kai žala padaroma tyčia. Kai tam tikram darbuotojui žalos atlyginimas sumažinamas dėl jo turtinės padėties, tai negali būti pagrindas padidinti atlygintiną žalą kitiems grupinės atsakomybės dalyviams“. Nagrinėdamas bylą dėl darbuotojo materialinės atsakomybės už darbdaviui priklausančio automobilio sugadinimą⁵¹, LAT pripažino, kad žemesnės instancijos teismai netinkamai taikė DK 257 str. 5 d. normą. Kasacinis teismas šioje byloje pažymėjo, jog „DK 257 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta darbo ginčą nagrinėjančio organo, šiuo atveju – teismo, teisės sumažinti atlygintinos žalos dydį, atsižvelgiant į aplinkybes, lėmusias žalos atsiradimą, taip pat į atsakovo turtinę padėtį. Bylą nagrinėję teismai neanalizavo aplinkybių, lėmusių žalos atsiradimą, nevertino atsakovo veiksmų, siekiant užkirsti kelią žalai atsirasti, neatsižvelgė į objekto, kuriam padaryta žala, t.y. automobilio, ypatybes“.

Teismų praktika dėl materialinės atsakomybės darbuotojui taikymo atsižvelgiant į darbdavio veiksmus yra skirtinga. Pvz., vienoje byloje⁵² LAT pripažino, kad dėl darbdavio netinkamo pareigų vykdymo negalima nustatyti darbuotojo neteisėtų veiksmų buvimo fakto – o jo nenustačius, „teismai šioje byloje neturėjo pagrindo spręsti DK 247 straipsnio ir 257 straipsnio 5 dalies taikymo klausimų, kiek tai susiję tiek su pagrindu sumažinti prašomą priteisti žalos atlyginimą, tiek ir pagrindu atmesti reikalavimą atlyginti žalą“.

Darbdavio nepakankamai rūpestingi veiksmai teismų praktikoje taip pat yra pripažįstami kaip pagrindas mažinti iš darbuotojo priteistinos žalos dydį. Naujausioje praktikoje, išnagrinėjęs darbo teisinių santykių šalių ginčą dėl žalos atlyginimo, kurią darbdavys patyrė dėl jam priklausančios transporto priemonės vagystės (kurią nesaugioje vietoje paliko darbuotojas), LAT pažymėjo, kad „argumentas, jog darbdavys neapdraudė jam nuosavybės teise priklausančios transporto priemonės kasko draudimu, negali būti traktuojama kaip netinkamas darbdavio pareigų atlikimas arba netinkamas prisiimtų įsipareigojimų užtikrinti sąlygas, kad žala neatsirastų, vykdymas (Lietuvos Aukščiausiojo

⁵⁰ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. gruodžio 21 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mitnija“ v. V.J., bylos Nr. 3K-3-595/2012

⁵¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2008 m. spalio 6 d. nutartis, priimta civilinėje byloje VĮ Šiaulių regiono veislininkystė v. G.S., bylos Nr. 3K-3-445/2008

⁵² LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. gegužės 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mobili linija“ v. A.V., bylos Nr. 3K-3-323-421/2015

Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. liepos 30 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „*Transtira*“ v. *G. B.*, bylos Nr. 3K-3-384/2012, ir kt.), t. y. negali būti laikoma aplinkybe, eliminuojančia darbuotojo atsakomybę, bet gali būti laikoma aplinkybe, lemiančia atlygintinos žalos mažinimo galimybę. Taigi atsižvelgdama į tai, kad žalos darbuotojas padarė neatsargiai elgdamasis, taip pat atsižvelgdama į darbdavės elgesį ir sunkią darbuotojo turtinę padėtį, teisėjų kolegija laiko, kad šios aplinkybės, kaip atitinkančios DK 257 straipsnio 5 dalies nuostatas, sudaro pagrindą darbdavės patirtos atlygintinos žalos dydį sumažinti 30 procentų⁵³. Tokia kasacinio teismo išvada vertintina kritiškai:

Pirma, transporto priemonės savanoriškojo draudimo (kasko) sutarties sudarymas ar nesudarymas nelėmė žalos atsiradimo (transporto priemonės vagystės) fakto – taigi, ši aplinkybė nepatenka į DK 257 str. 5 d., pagal kurią žalos dydis gali būti sumažinamas atsižvelgiant į „aplinkybes, *lėmusias* žalos atsiradimą“. Pažymėtina, kad ši teisės norma nesudaro galimybių mažinti atlygintinos žalos dydžio atsižvelgiant į kitokias, nei žalos atsiradimą nulėmusias aplinkybes – pvz., į darbdavio veiksmus, kuriais galėjo būti užtikrintas jam jau padarytos žalos atlyginimas iš kitų šaltinių (šiuo atveju – kasko draudimo išmoka).

Antra, pripažinęs, kad darbdavys tinkamai atliko darbo pareigas, bet tuo pačiu (kaip pats nurodė, „atsižvelgdamas į darbdavės elgesį“) sumažinęs iš darbuotojo priteistinos žalos dydį, LAT padarė sau pačiai prieštaraujančią išvadą. Manytina, kad šioje situacijoje kasacinis teismas turėjo arba pripažinti kasko draudimo sutarties nesudarymą nepakankamai rūpestingu darbdavio elgesiu, sudarančiu pagrindą mažinti iš darbuotojo priteistinos žalos dydį, arba (pripažinęs, kad darbdavys tinkamai atliko savo darbo pareigas) atsisakyti šiuo pagrindu atlygintinos žalos dydį sumažinti.

Trečia, darbdavio elgesį nesudarius kasko draudimo sutarties pripažinęs pakankama aplinkybe mažinti darbuotojo turimos atlyginti žalos dydį, LAT sukūrė pavojingą precedentą, kuris ateityje galės būti plėtojamas žalą patyrusiems darbdaviams nepalankia linkme. Pastebėtina, jog darbdavys, siekdamas išvengti ar sumažinti galimos žalos dydį, arba gauti jos atlyginimą iš kitų šaltinių, teoriškai gali imtis ir daugiau įvairių veiksmų; šiuo konkrečiu atveju tai galėtų būti ne tik kasko draudimo sutarties sudarymas, bet ir pvz., ėmimasis priemonių, kad transporto priemonė nebūtų palikta be priežiūros kelionės metu (papildomas vairuotojas), transporto priemonės judėjimo krypties (tiek prieš, tiek ir po vagystės) stebėjimas joje įdiegtomis priemonėmis, aktyvesnis elgesys ikiteisminio tyrimo

⁵³ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „*Kubiliaus transportas*“ v. *S.P.*, bylos Nr. 3K-3-605-313/2015

metu (pareigūnų sprendimų skundimas, savarankiška transporto priemonės paieška samdant privačius asmenis), ar pan. Taigi, LAT nusprendus vieno iš tokių darbdavio veiksmų nesiekimą pripažinti pagrindu mažinti atlygintinos žalos dydį, ateityje galimas tokios teismų praktikos plėtojimas ir kitiems darbdavio galimiams, bet neprivalomiesiems atlikti veiksams - dėl ko galimai bus pažeista darbo teisinių santykių šalių interesų pusiausvyra.

Ketvirta, vien kasko draudimo sutarties sudarymo faktas nereikštų, jog darbdavio patirta žala būtų atlyginta draudimo bendrovės mokama draudimo išmoka. Pastebėtina, jog savanoriškojo draudimo sutartimi yra nustatomi ir atvejai, kada draudimo išmoka nėra mokama (nedraudžiamieji įvykiai), taip pat pagrindai, kada ji gali būti mažinama dėl draudėjo (darbdavio) ar su juo susijusių asmenų (šiuo atveju – darbuotojo) veiksmų, yra numatomos besąlyginės išskaitos, ir pan. Taigi, aplinkybė, jog darbdavys šiuo konkrečiu atveju nesudarė kasko draudimo sutarties, neturėtų būti pripažįstama mažinančia darbuotojo materialinę atsakomybę dar ir dėl to, jog atvirkštinis darbdavio elgesys (t.y. sudarius draudimo sutartį) nebūtinai reikštų, jog žala jam būtų atlyginta draudimo bendrovės.

Teisės aktai nenustato aiškių kriterijų, kokia apimtimi gali būti mažinamas darbuotojo atlygintinos žalos dydį. Manytina, kad tai pagrįstai palikta teismų diskrecijai, kadangi kiekvienu konkrečiu atveju galimos skirtingos individualios aplinkybės, sudarančios pagrindą atlygintinos žalos dydį mažinti viena ar kita apimtimi. Tačiau siekiant tinkamo ir teisingo bylų išsprendimo žemesnės instancijos teismuose, pageidautina, jog bent apibendrintus kriterijus savo praktikoje suformuluotų LAT. Šiuo metu kasacinio teismo sprendimai mažinti atlygintinos žalos dydį nėra tinkamai argumentuojami. Pvz., pastarojoje byloje⁵⁴ LAT atlygintinos žalos dydį sumažino 30 procentų, atsižvelgdamas į darbuotojo kaltės formą (neatsargumą), darbdavio elgesį ir sunkią darbuotojo padėtį. Kitoje byloje⁵⁵ LAT atlygintiną žalą sumažino didesne (1/3) dalimi, atsižvelgęs į mažesnę skaičių žalos mažinimo kriterijų – aukštesnio laipsnio darbuotojo kaltės formą (didelį neatsargumą, kuris CMR konvencijos prasme netgi buvo prilygintas tyčiais) ir jo sunkią turtinę padėtį.

Nagrinėdamas bylą dėl pardavėjų-kasininkų materialinės atsakomybės taikymo⁵⁶, LAT pažymėjo, jog „apeliacinės instancijos teismas pagrįstai atsižvelgė į tai, kad žalai atsirasti galėjo turėti įtakos ir kasatorių atostogų metu pavadavusios pardavėjos-kasininkės veiksmai, taip pat į tai, kad darbdavys nevykdė efektyvios kasininkų-pardavėjų finansinės veiklos

⁵⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Kubiliaus transportas“ v. S.P., bylos Nr. 3K-3-605-313/2015

⁵⁵ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2014 m. birželio 27 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „TFA Logistic“ v. V.S., IF P&C Insurance AS, bylos Nr. 3K-3-350/2014

⁵⁶ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. kovo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.K. ir D.S. v. UAB „Fatalitas“, bylos Nr. 3K-3-125/2012

kontrolės. Įvertinus šias aplinkybes apeliacinės instancijos teismo buvo tinkamai taikyta DK 257 straipsnio 5 dalis, kurios pagrindu buvo sumažinta atitinkamai kiekvienai kasatorei tenkanti atlyginti žalą, t.y. priteistinos žalos dydis mažintas 15 procentų“. Toje pačioje byloje LAT, palikdamas nepakeistą apeliacinės instancijos teismo sprendimą, pažymėjo, kad „Apeliacinės instancijos teismas, įvertinęs darbo trukmę, pareigas, įgaliojimų apimtį, vykdytų darbo funkcijų svarbą, pažeidimo pobūdį, kitas konkrečiu atveju reikšmingas aplinkybes, atlygintinos žalos dydį paskirstė proporcingai kasatorėms. Apeliacinės instancijos teismas atsižvelgdamas į DK 257 straipsnio 5 dalies nuostatą pagrįstai sumažino kasatorėms atlygintinos žalos dydį“.

Byloje, kurioje darbuotojui buvo taikyta materialinė atsakomybė dėl netinkamo krovinio saugojimo, nakties metu sustojus nesaugomoje ir neaptvertoje aikštelėje, LAT pripažino, jog „nagrinėjamos bylos atveju atsakovas žalą padarė ne tyčia, o dėl neatsargumo, nes nakties metu su krovinium atvykęs pas jo gavėją Panevėžio mieste bei sustojęs laukti šalia krovinio gavėjo teritorijos greta sargo namelio, kur kartu stovėjo ir laukė ryto daug kitų transporto priemonių su kroviniais, atsakovas sąžiningai klydo ir buvo subjektyviai įsitikinęs, jog tai yra saugi vieta laukti, kol krovinys bus įleistas į gavėjo teritoriją <...> Šios aplinkybės, kaip atitinkančios DK 257 straipsnio 5 dalies nuostatas, sudaro pagrindą ieškovo patirtos atlygintinos žalos dydį sumažinti 50 proc.“⁵⁷. Ankstesnėje savo nutartyje⁵⁸ LAT konstatavo, kad žalos atsiradimą lėmusių aplinkybių, darbuotojo veiksmų siekiant užkirsti kelią žalai atsirasti vertinimas, objekto, kuriam padaryta žala, ypatybės kaip pagrindas taikyti DK 257 str. 5 d. įtvirtintą žalos mažinimo institutą yra fakto klausimai, kurie nesprenžiami kasaciniame teisme.

Be DK 257 str. 1 d. apibrėžtos atlygintinos žalos apimties (tiesioginiai nuostoliai ir negautos pajamos), paminėtinas ir DK 250 str., pagal kurį „darbo sutarties šalys privalo atlyginti viena kitai padarytą neturtinę žalą. Jos dydį kiekvienu atveju nustato teismas, vadovaudamasis Civiliniu kodeksu“. LAT, aiškindamas šią teisės normą, yra pažymėjęs, jog „reikalavimas atlyginti neturtinę žalą yra savarankiškas pažeistų darbo sutarties šalių teisių gynimo būdas (DK 250 straipsnis), taikomas tada, jeigu nustatomos būtinios atsakomybės sąlygos: neteisėta veika, dėl neteisėtos veikos patirta neturtinė žala, priežastinis neteisėtos veikos ir neturtinės žalos ryšys, kaltė“⁵⁹. Darbdaviai praktiškai nesinaudoja DK 250 str.

⁵⁷ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. liepos 30 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Transtira“ v. G.B., bylos Nr. 3K-3-384/2012

⁵⁸ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2008 m. spalio 6 d. nutartis, priimta civilinėje byloje VĮ Šiaulių regiono veislininkystė v. G.S., bylos Nr. 3K-3-445/2008

⁵⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. vasario 2 d. nutartis, priimta civilinėje byloje B.T. v. Ukmergės nestacionariųjų socialinių paslaugų centras, bylos Nr. 3K-3-37/2009

jiem suteikta teise reikalauti neturtinės žalos atlyginimo, tačiau pagal CK 6.250 str. 1 d. apibrėžimą („neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais“) akivaizdu, kad ji yra labiau siejama su fiziniu asmeniu. Vienok, galimi atvejai, kuomet darbdavys reikalautų iš darbuotojo neturtinės žalos, pasireiškiančios, pvz., įmonės reputacijos pablogėjimu dėl darbuotojo atliktų neteisėtų veiksmų. Šiuo metu nesant LAT praktikos darbdavio patirtos neturtinės žalos klausimu, jos dydžio nustatymo kriterijai nėra aiškūs.

3.1.2. Neteisėta veika

Aiškindamas neteisėtos veikos, kaip materialinės atsakomybės pagal DK, sąlygos sampratą, kasacinis teismas daug kartų yra nurodęs, kad „neteisėta veika darbo teisiniuose santykiuose suprantama kaip darbo pareigų, nustatytų įstatymų, kitų norminių teisės aktų, tarp jų – vidaus, nevykdymas ar netinkamas vykdymas“⁶⁰. Kitoje nutartyje LAT pažymėjo, jog „Darbuotojo materialinės atsakomybės sąlyga yra ta, kad žala padaroma neteisėta veika (DK 246 straipsnio 2 punktas). Neteisėta veika kaip materialinės atsakomybės sąlyga yra suprantama kaip teisinės pareigos nevykdymas ar netinkamas vykdymas. Darbuotojo teisinė pareiga yra tinkamai vykdyti darbo pareigas. Jas nustato įstatymai, kiti teisės aktai, įmonės dokumentai“⁶¹. Aiškindamas darbuotojo pareigų nevykdymą kaip materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygą (neteisėtą veiką), LAT nurodė, kad „darbuotojo teisinė pareiga – tinkamai atlikti pareigas, dirbti sąžiningai, dorai, tausoti darbdavio patikėtas materialines vertybes ir savavališkai neatlikti veiksmų, kurie kenktų darbdavio interesams; jo neveikimas gali būti neteisėtas, kai jis buvo įpareigotas atlikti tam tikrus veiksmus“⁶².

Nors tokios LAT teisinės išvados yra pakankamai aiškios, tačiau praktikoje ne visada yra lengva padaryti išvadą, ar konkrečiu atveju darbuotojas atliko neteisėtą veiką. Pvz., vienoje civilinėje byloje⁶³ buvo prašoma taikyti materialinę atsakomybę darbuotojai už jai patikėtų ir jos žinioje esančių inkasuotų pinigų praradimą. Kasacinis teismas, įvertinęs

⁶⁰ Pvz., LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. gruodžio 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB „Mažeikių nafta“ v. I. D. ir kt., bylos Nr. 3K-3-446/2009, kt.

⁶¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Optimalūs finansai“ v. G.P., bylos Nr. 3K-3-428/2008

⁶² LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. kovo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.K. ir D.S. v. UAB „Fatalitas“, bylos Nr. 3K-3-125/2012

⁶³ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. gegužės 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mobili linija“ v. A.V., bylos Nr. 3K-3-323-421/2015

žemesnės instancijos teismų nustatytas faktines aplinkybes (darbdavio įmonėje nebuvo nustatyta inkasuotų pinigų įnešimo į banko sąskaitą tvarka, inkasuotus pinigus darbuotojai paprastai maišeliuose išnešdavo atsakovei ir juos paduodavo viešoje vietoje, perduodami atsakovei pinigai nebūdavo perskaičiuojami, nebūdavo pasirašomi jokie perdavimo–priėmimo dokumentai), padarė išvadą, jog „nenustačius fakto, kad pinigai ieškovei buvo perduoti, negalima nustatyti ir ieškovės neteisėtų veiksmų bei kaltės dėl jų praradimo, kaip materialinės atsakomybės taikymo sąlygų, ir tokios atsakomybės taikyti nėra pagrindo“. Taigi, aiškinantis, ar darbuotojas atliko neteisėtą veiką, kiekvienu konkrečiu atveju svarbu nustatyti ir darbdavio veiksmus – tinkamų darbo procesų organizavimą ir konkrečių darbuotojo pareigų įtvirtinimą lokaliniuose aktuose.

Vis dėlto, kaip matyti iš naujausios LAT praktikos⁶⁴, darbuotojo neteisėtos veikos samprata keičiasi. Šioje nutartyje LAT pažymėjo, kad „darbdavys turi pareigą: 1) būti pats nustatęs darbo tvarką ir darbo pareigas; 2) pasirašytinai supažindinti su jomis darbuotoją. Tačiau ši pareiga negali būti aiškinama plečiamai, kaip reiškianti reikalavimą darbdaviui supažindinti darbuotoją su visais – tiek nacionaliniais, tiek užsienio valstybių ir pan. – teisės aktais. O įstatymo nežinojimas neatleidžia nuo atsakomybės“. Be to, šioje nutartyje kasacinis teismas darbuotojo neteisėta veika laikė įstatymo nesilaikymą: „šioje byloje darbuotojo (kasatoriaus) neteisėta veika – vairuojamame automobilyje, važiuosiamame į Didžiąją Britaniją, atlikus patikrinimą Prancūzijos Kalė uoste, aptikti keturi nelegalūs migrantai, už tai darbdaviui ir darbuotojui buvo skirtos baudos (2000 ir 1600 svarų sterlingų) – kilusi iš pareigos, nustatytos ne pareiginiuose nuostatuose, o įstatymuose, pažeidimo. Pirmiausia, tai Jungtinės Karalystės teisės aktai, kuriuos kasatorius pažeidė. Taigi, kasatoriaus neteisėtos veikos, kaip materialinės atsakomybės sąlygos, egzistavimo faktas nustatytas, nes buvo pažeisti Jungtinės Karalystės įstatymai dėl nelegaliai vežamų migrantų transporto priemonėje“. Analizuojant tokią LAT padarytą darbuotojo neteisėtos veikos kvalifikaciją, reikėtų pabrėžti, kad nelegalių migrantų vežimas yra Jungtinės Karalystės įstatymo, taikomo visiems subjektams (ne tik atliekantiems darbo pareigas) pažeidimas. Taigi, kvestionuotina LAT išvada kvalifikuoti šio įstatymo pažeidimą kaip darbuotojo neteisėtą veiką darbo įstatymų prasme. Pastebėtina, kad toje pačioje nutartyje pats LAT pripažįsta, jog būtinoji darbuotojo materialinės atsakomybės sąlyga yra ne bet koks įstatymų pažeidimas, bet būtent „darbo pareigų, nustatytų įstatymų, kitų norminių teisės aktų, tarp jų – vidaus, nevykdymas ar netinkamas vykdymas. Darbuotojo teisinė pareiga yra tinkamai atlikti savo pareigas, jis privalo rūpintis tinkamu darbo sutarties vykdymu“. Tačiau tuo pačiu LAT nurodo, jog

⁶⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2016 m. kovo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Continental Transport“ v. A.J., bylos Nr. 3K-3-156-701/2016

„Darbuotojo neveikimas gali būti pripažintas neteisėtu, kai esant tam tikroms aplinkybėms jis įpareigotas atlikti reikiamus veiksmus“⁶⁵.

Manytina, jog LAT, pripažindamas Jungtinės Karalystės įstatymo pažeidimą darbuotojo neteisėta veika materialinės atsakomybės instituto prasme, turėjo plačiau paaiškinti tokią savo išvadą bei suformuoti aiškesnę praktiką dėl neteisėtos veikos, kaip būtinosios materialinės atsakomybės sąlygos, nustatymo ribų – t.y. kokio pobūdžio ir kokia apimtimi darbuotojo padaryti teisės aktų pažeidimai gali būti kvalifikuojami kaip jo neteisėta veika darbo įstatymų prasme.

3.1.3. Priežastinis ryšys

Teismų praktikoje priežastinio ryšio kaip būtinosios darbuotojų materialinės atsakomybės sąlygos klausimas iškyla pakankamai dažnai. Pvz., ši problema iškilo LAT nagrinėjant bylą dėl vyriausiojo buhalterio ir vyriausiojo kasininko materialinės atsakomybės darbdaviui taikymo⁶⁶. LAT nagrinėjamoje nutartyje nurodė, jog „šioje byloje yra tam tikrų duomenų, kad pas ieškovą nustatytas 116 500 Lt trūkumas. Tačiau byloje nebuvo nustatyta, ar šis trūkumas atsirado dėl nenustatytų asmenų neteisėtų veiksmų – atliktų ūkinių operacijų 2003 m. gruodžio 31 d., 2004 m. sausio 1, 14 d., 2004 m. vasario 14 d. ir iš kredito unijos seifo paimtų grynų pinigų (jei taip, tai kaip atsakovės netinkamai atliktos darbo funkcijos – neteisėta veika lėmė žalos padarymą), ar dėl atsakovės neteisėtos veikos – tam tikrą laiką netinkamai tvarkytos buhalterinės apskaitos ir kitų teisės aktuose nustatytų pareigų, tarp jų – netinkamai atliktų pareigų pagal visiškos materialinės atsakomybės sutartį <...>. Teisėjų kolegija pažymi, kad 2003 m. gruodžio 31 d., 2004 m. sausio 1, 14 d., 2004 m. sausio 14 d. nenustatytiems asmenims atliekant neteisėtas ūkines operacijas ir, kaip byloje nustatyta, atsakovei to nežinant, ji negali būti atsakinga už tai, kad šios operacijos nebuvo pagrįstos dokumentais. Minėta, kad nustatyti neteisėti veiksmai ar neveikimas, kaip viena iš materialinės atsakomybės sąlygų, turi būti susijusi priežastiniu ryšiu su nustatyta žala <...> Teisėjų kolegija sprendžia, kad nagrinėjamoje byloje tinkamai neištirta, dėl kokių priežasčių atsirado 116 500 Lt trūkumas, ar dėl atsakovės kurį laiką netinkamai tvarkytos finansinės apskaitos, ar dėl kitų asmenų neteisėtai atliktų ūkinių operacijų ir grynųjų pinigų paėmimo iš kredito unijos kasos“. Toje pačioje byloje LAT pažymėjo, jog „analizuojant priežastinį

⁶⁵ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2011 m. vasario 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Pakruojo ūkininkų kredito unija v. A.E.R., bylos Nr. 3K-3-47/2011, 2016 m. kovo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Continental Transport“ v. A.J., bylos Nr. 3K-3-156-701/2016

⁶⁶ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2011 m. vasario 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Pakruojo ūkininkų kredito unija v. A.E.R

ryšį nustatoma, dėl kieno veikos atsirado ir kokio dydžio žala. Taip pat gali būti nustatytas ir netiesioginis priežastinis ryšys, kai tam tikri darbuotojo veiksmai (neveikimas) yra sąlyga žalai padaryti (pvz., neatliekama ar netinkamai atliekama materialinių vertybių apskaita, neužrakinamas sandėlis, dėl to pavagiamas turtas ir pan.)⁶⁷. Tokios kasacinio teismo išvados vertintinos teigiamai – priešingas aiškinimas reikštų, jog darbuotojas privalėtų atlyginti žalą, atsiradusią ne tik kaip jo neteisėtos veikos pasekmė, bet ir kaip susijusią priežastiniu ryšiu su kitų asmenų atlikta neteisėta veika.

Šiame kontekste paminėtina ir pakankamai sena, tačiau savo teisine reikšme vis dar aktuali išplėstinės LAT teisėjų kolegijos nutartis⁶⁷, kurioje iškilo panaši problema – dviejų asmenų skirtingais veiksmais padarytos žalos atlyginimas. Ieškovas prašė priteisti iš darbuotojos nuostolius, kuriuos jis patyrė atsakovei netinkamai atliekant darbo pareigas – pinigų išmokėjimą neturinčiam teisės jų gauti asmeniui. Nors šis asmuo ir buvo nuteistas baudžiamąja tvarka bei iš jo priteistas žalos atlyginimas ieškovui, LAT pažymėjo, kad „nusikaltėlis nebūtų galėjęs pasisavinti banko turto, jeigu atsakovė nebūtų pažeidusi pareiginių nuostatų ir Asmens identifikavimo taisyklių. Ieškovą ir atsakovę siejo darbo teisiniai santykiai, su ja buvo sudaryta individuali rašytinė visiškos materialinės atsakomybės sutartis, todėl turėjo būti taikomos DK 246 straipsnio ir 255 straipsnio 3 punkto nuostatos. Teismas, atsižvelgdamas į atsakovės kaltės formą, rūšį ir laipsnį, kitas svarbias aplinkybes (apgaulės būdą ir t. t.), galėjo sumažinti ieškovui iš atsakovės priteistinos žalos atlyginimą (DK 257 straipsnio 5 dalis)“. Šioje nutartyje LAT taip pat pripažino nepagrįstais apeliacinės instancijos teismo argumentus, kad taikant darbuotojai materialinę atsakomybę, ieškovas nepagrįstai praturtėtų, nes jam būtų antrą kartą priteista ta pati žala; teismas taip pat pažymėjo, kad „byloje netaikytinos ir CK normos, reglamentuojančios dviejų ir daugiau asmenų solidariąją atsakomybę. Be to, pagal CK 6.6 straipsnio 1 dalį solidarioji skolininkų pareiga atsiranda tik įstatymų ar šalių susitarimu nustatytais atvejais, taip pat kai prievolės dalykas yra nedalus. Solidarioji atsakomybė Darbo kodekse nenumatyta. Žalą padariusių asmenų susitarimas nenustatytas. Prievolės dalykas yra dalus. Atsakovės O. R. ir nuteistojo V. V. R. atsakomybė negali būti solidari, nes atsakovės O. R. bendrininkavimas padarant nusikaltimą teismo nuosprendyje nekonstatuotas. Tokiomis aplinkybėmis galima O. R. atsakomybė, kylanti iš darbuotojo visiškos materialinės atsakomybės sutarties. Jos dydis priklausys nuo DK 257 straipsnio 5 dalyje numatytų ir teismo nustatytų aplinkybių“.

Tokia teisinė išvada koreliuoja su LAT pozicija, jog civilinė ir materialinė atsakomybė yra atskiros atsakomybės rūšys, tačiau iš jos nėra pakankamai aiški darbuotojos atsakomybės

⁶⁷ LAT Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2006 m. balandžio 14 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB bankas „Hansabankas“ v. O.R., bylos Nr. 3K-7-120/2006

apimtis – t.y. ar ji, atlyginusi darbdaviui teismo nustatyto dydžio žalą, įgis regreso teisę į pinigus pasisavinusį asmenį (tokiu atveju turėtų būti išspręstas klausimas dėl išieškotojo pakeitimo baudžiamojoje byloje, kurioje visa žala iš šio asmens jau buvo priteista darbdaviui), ar vis dėlto, atsižvelgus į nustatytus darbuotojos neteisėtus veiksmus ir jų priežastinį ryšį su darbdaviui atsiradusia žala, tokia regreso teisė jai neatsiras (šiuo atveju irgi turėtų būti sprendžiamas klausimas dėl baudžiamojoje byloje darbdaviui iš nusikaltėlio priteistos žalos dydžio, kadangi ieškoviui pilnai išsieškojus priteistas žalas iš abiejų asmenų, jis gautų daugiau nei patyrė nuostolių; tuo būtų pažeistas visiško nuostolių atlyginimo principas).

Pažymėtina, kad kitoje byloje⁶⁸ LAT taikė solidariąją atsakomybę atsakovėms: „kadangi ieškoviui žala dėl ginčijimo įsakymo priėmimo, darbo sutarties pakeitimo ir jų pagrindu mokėto padidinto darbo užmokesčio buvo padaryta bendrais atsakovių veiksmais – atsakovė I. S., faktiškai laikinai ėjusi ieškovo direktoriaus pareigas, viršijusi kompetenciją neteisėtai pati sau padidino darbo užmokestį; atsakovė N. S., neturėdama teisės, viršijusi savo įgaliojimus ir tai žinodama, pasirašė ginčijamą įsakymą, kurio pagrindu būtent ir buvo mokamas padidintas darbo užmokestis, – tai teismas pagrįstai ją priteisė solidariai iš abiejų atsakovių (CK 6.279 straipsnio 1 dalis)“. Šioje nutartyje LAT taikė tiek darbo teisės, tiek civilinės teisės normas, tačiau tokios savo išvados tinkamai neargumentavo bei nepasisakė, kodėl byloje turi būti taikomos iškart dviejų skirtingų teisės institutų normos, ir kokia apimtimi kiekviena iš šių teisės šakų taikytina nagrinėjamame ginče. Kasacinis teismas šioje nutartyje tik pažymėjo, jog „teisėjų kolegija atmeta kasatorių argumentą, kad apeliacinės instancijos teismas nenustatė visų būtinųjų sąlygų civilinei atsakomybei kilti. Taip pat atmestini yra kasacinių skundų argumentai dėl DK 254 straipsnio, kuriame numatytas darbuotojo atsakomybės ribojimas, taikymo, nes, apeliacinės instancijos teismui pripažinus, kad ginčijami įsakymas priimtas ir darbo sutarties pakeitimas pasirašytas tyčia, darbuotojo materialinės atsakomybės dydis tampa neribojamas (DK 255 straipsnio 1 punktą) ir nesiskiria nuo civilinės atsakomybės apimties“. Tokia LAT išvada vertintina kritiškai, kadangi byloje taip ir nebuvo atliktas teisinių santykių kvalifikavimas, taigi, iš esmės liko nepasiekti civilinio proceso tikslai.

Priežastinio ryšio kaip darbuotojo materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygos problematiką galima išvelgti ir jau analizuotose dviejose LAT išnagrinėtose civilinėse bylose, kuriose darbdaviai reikalavo priteisti iš darbuotojų pastariesiems už nelegalių

⁶⁸ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Multiideja“ v. I.S., N.S., bylos Nr. 3K-3-697/2013

migrantų pervežimą paskirtas baudas⁶⁹. Atkreiptinas dėmesys, kad darbdavių nuostoliai, pasireiškę baudų už darbuotojus sumokėjimu, atsirado ne dėl konstatuoto įstatymų pažeidimo (neteisėto asmenų vežimo), bet dėl kitos, vėlesnės darbuotojų veikos – t.y. jiems paskirtų baudų nesumokėjimo (dėl ko tą turėjo padaryti darbdaviai, tuo patirdami išlaidas).

Taigi, nagrinėjant klausimą dėl materialinės atsakomybės darbuotojams taikymo, visų pirma turėtų būti atsakyta, ar tarp pirmosios darbuotojų neteisėtos veikos (nelegalių asmenų vežimo) ir darbdaviams atsiradusios žalos yra teisiškai reikšmingas priežastinis ryšys, ar vis dėlto jis sieja tik žalą ir antrąją darbuotojų neteisėtą veiką (baudų nesumokėjimą). Pirmuoju atveju reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad nelegalių asmenų vežimas savaime nelaikytinas darbdavio žalos, pasireiškusios baudų už darbuotojus apmokėjimu, atsiradimu. Tuo atveju, jei vairuotojai patys būtų sumokėję jiems paskirtas baudas, tai žala darbdaviams nebūtų atsiradusi nepriklausomai nuo pirmosios neteisėtos veikos (nelegalių migrantų vežimo) fakto buvimo. Taigi, nėra pagrindo konstatuoti priežastinio ryšio tarp darbdavių patirtos žalos ir darbuotojų neteisėtos veikos (nelegalių asmenų vežimo). Iš kitos pusės, nesant nelegalių asmenų patekimo į transporto priemonę, neatsirastų ir darbuotojų pareiga mokėti baudas, atitinkamai, neatsirastų ir žala darbdaviams. Taigi, nors tarp darbuotojų pareigos užtikrinti, jog į transporto priemonę nepatektų nelegalūs asmenys, ir darbdavių patirtos žalos yra tik netiesioginis priežastinis ryšys, tačiau teisiškai jis gali būti laikomas pakankamai reikšmingu, kas sudarytų pagrindą taikyti darbuotojams materialinę atsakomybę.

Antruoju gi atveju (konstatavus priežastinio ryšio buvimą tik tarp baudų nesumokėjimo ir darbdavio patirtos žalos, apmokėjus šias baudas) reikšminga aplinkybe laikytina tai, ar pats baudų nesumokėjimo faktas gali būti laikomas darbuotojų neteisėta veika materialinės atsakomybės prasme. Šiose LAT išnagrinėtose bylose liko neišsiaiškinta, ar darbuotojui taikomose darbo tvarkos taisyklėse, pareiginėse ar kitose instrukcijose buvo numatyta kokių nors pareigų, į kurių pažeidimo turinį galėtų patekti minėta antroji darbuotojų neteisėta veika (baudų nesumokėjimas). Tokiomis pareigomis galėtų būti įvardintos, pvz.: darbuotojo pareiga imtis visų nuo jo priklausančių veiksmų, kad transporto priemonė nebūtų sulaikyta, konfiskuota ar kitaip apribota darbdavio teisė ja naudotis; pareiga nedelsiant įvykdyti visus darbuotojui duotus teisėsaugos institucijų nurodymus, sumokėti paskirtas baudas ar vykdyti kitus šių institucijų reikalavimus, jei dėl šios pareigos nevykdymo darbdavys gali patirti žalos, ar pan. Bylose teismai nėra padarę išvadų, ar darbuotojams skirtų baudų nesumokėjimas gali būti laikomas darbo pareigų, numatytų įstatymuose, darbo tvarkos

⁶⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2010 m. spalio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Transtira“ v. S. K., bylos Nr. 3K-3-389/2010, 2016 m. kovo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Continental Transport“ v. A.J., bylos Nr. 3K-3-156-701/2016

taisyklėse, pareiginėse ar kitose instrukcijose, pažeidimu, kas sudarytų pagrindą taikyti materialinę atsakomybę pagal DK 253 str. 8 p. Kaip matyti iš analizuojamų nutarčių turinio, šios aplinkybės liko neišsiaiškintos dėl to, jog LAT šias bylas išsprendė taikydamas kitus teisinius argumentus (2010 metų byloje pripažino teisinius santykius kaip kylančius iš nepagrįsto praturtėjimo instituto, 2016 metų byloje konstatavo, jog pirmoji darbuotojų neteisėta veika - nelegalių asmenų vežimas – yra susijusi priežastiniu ryšiu su darbdavio žala).

3.1.4. Kaltė

Pasisakydamas apie kaltę kaip būtinąją darbuotojo materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygą, LAT laikosi pakankamai nuoseklios pozicijos, kuri yra pakartota daugelyje kasacinio teismo nutarčių: „materialinei atsakomybei atsirasti yra pakankama kiekviena darbuotojo kaltės forma (tyčia, neatsargumas) ir rūšis (tiesioginė ar netiesioginė tyčia, neatsargumas dėl per didelio pasitikėjimo ar nerūpestingumo)⁷⁰. Tokia pozicija plėtojama ir naujausioje LAT praktikoje – kasacinis teismas pažymėjo, jog „kaltė paprastai suprantama kaip asmens (darbuotojo) veikos (veikimo, neveikimo) ir siekiamų arba galinčių atsirasti žalingų padarinių – žalos atsiradimo, santykis. Pagal asmens valios išraišką kaltė gali pasireikšti dviem formomis: tyčia ir neatsargumu. Kaltės formos skirstomos į rūšis: 1) tiesioginę tyčią; 2) netiesioginę tyčią; 3) neatsargumą dėl perdėto pasitikėjimo; 4) neatsargumą dėl nerūpestingumo⁷¹. LAT taip pat pabrėžė, kad nuo kaltės rūšies, jos laipsnio priklauso materialinės atsakomybės ribos, dydis⁷².

Byloje, kurioje darbdavys siekė žalos atlyginimo, jam padarytos pavogus transporto priemonę, kurią darbuotojas paliko nesaugioje vietoje, LAT pažymėjo, jog „byloje teismų nustatyta, kad S.P., pristatęs jam patikėtą krovinį į iškrovimo vietą, nukrypo nuo įprasto

⁷⁰ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. gruodžio 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB „Mažeikių nafta“ v. I.D. ir kt., bylos Nr. 3K-3-446/2009, 2011 m. vasario 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Pakruojo ūkininkų kredito unija v. A.E.R., bylos Nr. 3K-3-47/2011, 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje LR švietimo ir mokslo ministerija v. J.S., bylos Nr. 3K-3-535/2011, 2012 m. kovo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.K. ir kt. v. UAB „Fatalitas“, bylos Nr. 3K-3-125/2012, 2013 m. gruodžio 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mėtos“ vaistinė v. R.S., bylos Nr. 3K-3-685/2013, 2014 m. sausio 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Senamiesčio ūkis v. K.U., bylos Nr. 3K-3-117/2014, 2015 m. sausio 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.G. v. asociacija „Lamatos žemė“, bylos Nr. 3K-3-47/2015, 2015 m. birželio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Visbalta“ v. N.G. ir O.D., bylos Nr. 3K-3-399-701/2015, 2015 m. gegužės 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mobili linija“ v. A.V., bylos Nr. 3K-3-323-421/2015, 2015 m. lapkričio 23 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.G. v. asociacija „Lamatos žemė“, bylos Nr. 3K-3-625-687/2015, kt.

⁷¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Kubiliaus transportas“ v. S.P., bylos Nr. 3K-3-605-313/2015

⁷² LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. birželio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Visbalta“ v. N.G. ir O.D., bylos Nr. 3K-3-399-701/2015

maršruto ir, nuvykęs į Sankt Peterburgo (*duomenys neskelbtini*), esantį ne pakeliui namo, paliko automobilį be apsaugos, nakvojo pas savo žmoną ir vaikus. Šias aplinkybes įvertinęs bylą nagrinėjęs apeliacinės instancijos teismas pagrįstai sprendė, kad S.P. nebuvo pakankamai atidus ir rūpestingas ir nedėjo maksimalių pastangų tam, kad išsaugotų įmonės jam patikėtą turtą, ir šią jo veiką pagrįstai vertino kaip vairuotojo kaltę dėl įmonei atsiradusios žalos⁷³.

Kasacinio teismo praktikoje, nagrinėjant bylose dėl darbuotojų materialinės atsakomybės išskylančią kaltės klausimą, stebima viena pagrindinė teisinė problema – kaltės rūšies (tyčia ar neatsargumas) nustatymas. Pvz., LAT grąžino iš naujo nagrinėti apeliacinės instancijos teismui civilinę bylą, konstatavęs, jog „apeliacinės instancijos teismo nutartyje konstatuoti atsakovo neteisėti veiksmai, žala bendrovei, taip pat nustatytas neteisėtų atsakovo veiksmų ir ieškovo patirtos žalos priežastinis ryšys. Šias apeliacinės instancijos teismo išvadas teisėjų kolegija pripažįsta teisėtomis ir pagrįstomis. Byloje nėra ginčo dėl to, kad žalos padarymo metu ieškovą ir atsakovą siejo darbo teisiniai santykiai, žalos atsiradimas susijęs su atsakovo darbo veikla. Tačiau bylą nagrinėję teismai nenustatinėjo ir nevertino atsakovo kaltės formos“⁷⁴.

Kaltės rūšies (tyčia ar neatsargumas) teisingas kvalifikavimas teismų praktikoje yra labai svarbus – pažymėtina, kad tyčinė darbuotojo kaltės forma reiškia draudimą teismui mažinti priteistinos žalos dydį: DK 257 str. 5 d. aiškiai nurodo, kad „darbo ginčą nagrinėjantis organas gali sumažinti atlygintinos žalos dydį atsižvelgdamas į aplinkybes, lėmusias žalos atsiradimą, taip pat į atsakovo turtinę padėtį, išskyrus atvejus, kai žala padaroma tyčia“. Aiškindamas šią teisės normą, LAT pažymi, jog „visiškam žalos atlyginimui taikyti, kai konstatuojama darbuotojo tyčia padarius žalą, svarbu įvertinti tik kaltės, kuria padaroma žala, formą ir nereikšminga tyčios rūšis – tiesioginė ar netiesioginė“⁷⁵. Tokios pozicijos laikomasi ir vėlesnėje praktikoje – nagrinėdamas bylą pagal darbdavio prašymą priteisti iš darbuotojos žalą, kurią jis patyrė dėl darbuotojos veiksmų negavęs ES ir valstybės biudžeto išmokų vykdomiems projektams, LAT pažymėjo: „kai sprendžiama dėl taikytinos materialinės atsakomybės darbuotojui, DK 254 straipsnyje reglamentuojama ribota darbuotojo materialinė atsakomybė, išskyrus, kai konstatuojama darbuotojo tyčia. Jei darbuotojo veiksmuose nustatoma ne tyčia, o neatsargumas, materialinė

⁷³ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Kubiliaus transportas“ v. S.P., bylos Nr. 3K-3-605-313/2015

⁷⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2014 m. sausio 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Senamiesčio ūkis v. K.U., bylos Nr. 3K-3-117/2014

⁷⁵ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje LR švietimo ir mokslo ministerija v. J.S., bylos Nr. 3K-3-535/2011

atsakomybė ribojama trijų vidutinių mėnesinių darbo užmokesčių dydžio suma (DK 254 straipsnis). Apeliacinės instancijos teismui nutartyje konstatavus ieškovės tyčią dėl padarytos žalos atsakovei, nenustatyta, kaip tai pasireiškė ieškovės veiksniuose ir koks jų priežastinis ryšys su atsiradusia žala. Nustatyta, ar ieškovė savo veiksmais siekė, kad NMA nekompensuotų asociacijos išlaidų, ir ar ji sąmoningai leido šioms neigiamoms asociacijai pasekmėms (žalai) atsirasti. Nurodytoms aplinkybėms ištirti ir įvertinti reikia atlikti faktinių aplinkybių nustatymą, dėl to ir ši bylos dalis gražintina nagrinėti iš naujo apeliacinės instancijos teismui (CPK 359 straipsnio 1 dalies 5 punktas)⁷⁶.

Jau analizuotoje nutartyje, kurioje LAT pripažino darbdavio teisę reikalauti, kad darbuotojas gražintų už jį darbdavio sumokėtą baudą, kasacinis teismas suformavo išaiškinimą dėl kitos kaltės formos – neatsargumo dėl nerūpestingumo: „bylą nagrinėję teismai konstatavo atsakovo (kasatoriaus) nepakankamai rūpestingą pareigų vykdymą, t. y. jo kaltę. Teisėjų kolegija neturi pagrindo pripažinti, kad tokia teismų išvada padaryta netinkamai įvertinus byloje surinktus įrodymus (CPK 176, 177, 185 straipsniai). Nors rekomendacijas ir (arba) privalomus nurodymus dėl stovėjimo aikštelių saugumo ir galimybės ten sustoti turi suplanuoti bei parengti darbdavys, nes jis organizuoja darbuotojo darbą, tačiau šios bylos atveju sprendžiant kaltės klausimą reikšminga tai, kad kasatorius turėjo atitinkamo darbo patirties ir įgūdžių, privalėjo ir pats rūpintis tinkamu darbo sutarties vykdymu, nesikreipė į ieškovę dėl, jo vertinimu, trūkstamų privalomų nurodymų (be kita ko, saugių ir nesaugių stovėjimo aikštelių klausimu), negalimumo įvykdyti transporto priemonės patikrinimo pareigos ar pan. (DK 35 straipsnio 1 dalis). Kasatoriaus nurodytos aplinkybės, kad nelegalūs migrantai į transporto priemonę pateko nupjovę tentą laikantį lyną, kurį vėliau nenustatytas asmuo ar asmenys tvirtai suklijavo, kad kasatorius to nepastebėtų, bei tai, kad tik dviem Jungtinės Karalystės pasienio tarnybos pareigūnams tempiant lyną pavyko nutraukti suklijuotoje vietoje (vienas kasatorius to negalėjo padaryti), vertintinos kaip neteikiančios pagrindo padaryti kitokią, nei teismų padaryta, išvadą dėl kasatoriaus nepakankamai rūpestingo pareigų vykdymo, t. y. jo kaltės egzistavimo“. Taigi, kaip matyti iš šio LAT išaiškinimo, darbuotojo kaltės kaip būtinosios materialinės atsakomybės sąlygos egzistavimas gali būti konstatuojamas net atsižvelgiant į konkretaus darbuotojo asmeninę patirtį ir įgūdžius, lemiančius jo subjektyvų suvokimą apie atliekamus veiksmus. Toje pačioje nutartyje LAT taip pat pažymėjo, kad „jeigu darbdavys neįvykdo savo pareigos supažindinti darbuotoją su jo pareigomis ir darbuotojas, nors ir būdamas reikiamai atidus,

⁷⁶ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. sausio 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.G. v. asociacija „Lamatos žemė“, bylos Nr. 3K-3-47/2015

būtent dėl nežinojimo neatlieka tam tikrų pareigų arba jas atlieka netinkamai, šie darbuotojo veiksmai negali būti kvalifikuojami kaip kalti ir negali būti materialinės atsakomybės pagrindas. Tačiau lokalinių teisės aktų (pareiginiai nuostatai yra vieni iš jų) pas darbdavį nebuvimas ar nesupažindinimas su jais darbuotojo, nesusijęs priežastiniu ryšiu su šio neteisėta veika nevykdant įstatymų ir tuo padaryta žala, paprastai netraktuoti kaip aplinkybė, eliminuojanti darbuotojo kaltės ir materialinės atsakomybės pagrindo egzistavimą, juo labiau tais atvejais, kai darbuotojas disponuoja patirtimi ir įgūdžiais toje srityje⁷⁷.

3.1.5. Darbo teisiniai santykiai

Darbo teisinių santykių egzistavimas žalos padarymo metu yra svarbi aplinkybė, siekiant tinkamai kvalifikuoti už žalą atsakingo asmens atsakomybės rūšį: tuo atveju, jei žala padaryta darbuotojo, jam taikytina materialinė atsakomybė pagal DK; jei žalos padarymo metu šalių nesiejo darbo teisiniai santykiai, tai nustačius kitas aptartas atsakomybės sąlygas (neteisėtus veiksmus, žalą, priežastinį ryšį tarp jų ir kaltę), už žalą atsakingam asmeniui turėtų būti taikoma civilinė atsakomybė (sutartinė arba deliktinė, priklausomai nuo konkrečioje situacijoje tarp šalių faktiškai susiklosčiusių teisinių santykių kvalifikavimo). Ši aplinkybė turi įtakos ir nustatant už žalą atsakingo asmens atsakomybės apimtį, nes DK numato taip pat ir ribotą atsakomybę (DK 254 str.).

Kasaciniam teismui nagrinėjant bylą pagal ieškovo reikalavimą priteisti nuostolių atlyginimą už pagal įgaliojimą iš mobilaus ryšio tiekėjo paimtus, bet ieškovui neperduotus telefono aparatus, iškilo šalių teisinių santykių kvalifikavimo klausimas. Atsakovas teigė, kad šalių santykiai turėjo būti kvalifikuoti kaip darbo teisiniai santykiai, apeliacinis teismas šios aplinkybės nenustatinėjo, grįsdamas tokį savo sprendimą tuo, jog atsakovas nereiškė savarankiško reikalavimo pripažinti, kad tarp šalių buvo sudaryta darbo sutartis. LAT, išnagrinėjęs šią bylą, nutartyje pasisakė, jog „kasaciniame skunde nurodyta, kad šalių santykiai turėjo būti kvalifikuoti kaip darbo santykiai. Apeliacinės instancijos teismo nutartyje šie motyvai aptarti ir pagrįstai nurodyta, kad prašymas juos kvalifikuoti nebuvo nagrinėjamas. Antra, Darbo kodekso nuostatų taikymas nepaneigtų materialinės atsakomybės, nes DK 254-256 straipsniuose yra nustatyta darbuotojo materialinė

⁷⁷ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2016 m. kovo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Continental Transport“ v. A.J., bylos Nr. 3K-3-156-701/2016

atsakomybė už darbdaviui padarytą žalą, be kita ko ir visiška⁷⁸. Tokia LAT išvada nelaikytina pagrįsta.

Paminėtina, jog pats kasacinis teismas ne kartą yra konstatavęs teisinių santykių kvalifikavimo reikšmę: „teisinių santykių kvalifikavimas gali būti teisiškai reikšmingas sprendžiant dėl pareikšto reikalavimo pagrįstumo, nes skiriasi civilinės ir materialinės atsakomybės pagrindai ir atsakomybės apimtis – civilinės atsakomybės atveju taikomas visiško nuostolių atlyginimo principas (CK 6.251 straipsnis), o materialinė atsakomybė gali būti ribota (DK 254, 255 straipsniai)⁷⁹. Aplinkybė, jog šioje byloje atsakovas nebuvo pareiškęs savarankiško prašymo pripažinti darbo sutartį sudaryta, neeliminuoja teismo pareigos pagal byloje nustatytas faktines aplinkybes tinkamai kvalifikuoti tarp šalių susiklosčiusius teisinius santykius. Todėl manytina, kad šioje byloje kasacinis teismas privalėjo teisiškai įvertinti šalių santykius, o nustatęs darbo teisinių santykių ir darbo veiklos sąlygas – taikyti kitokią atsakomybės rūšį (materialinę pagal darbo teisę), atitinkamai įvertinant ir DK nuostatas dėl ribotos atsakomybės taikymo (DK 254 str.) bei galimo atlygintinos žalos dydžio mažinimo (DK 257 str. 5 d.).

Atskira teismų praktikoje paplitusi teisinė problema yra juridinio asmens vadovo atsakomybė. Nepaisant to, kad žalos padarymo metu vadovą su darbdaviu sieja darbo teisiniai santykiai, ši materialinės atsakomybės atsiradimo sąlyga vienareikšmiškai nesuponuoja atsakomybės pagal DK taikymo. LAT savo praktikoje pakankamai plačiai išplėtojo teisinę poziciją dėl juridinio asmens vadovo statuso ir jam taikytinos atsakomybės rūšies.

Apibendrintai pasisakant apie LAT suformuotą teismų praktiką įmonių vadovų atsakomybės taikymo klausimu⁸⁰, išskirtina esminė kasacinio teismo suformuluota teisės taikymo ir aiškinimo taisyklė: kai bendrovės vadovas padaro bendrovei žalos veikdamas kaip jos valdymo organas „išoriniuose“ santykiuose (t.y. santykiuose su kitais asmenimis), jam taikytina civilinė atsakomybė; tuo atveju, kai bendrovės vadovas padaro bendrovei žalos netinkamai organizuodamas kasdienę bendrovės veiklą, t.y. netinkamai atlikdamas savo kaip vadovo pareigas „vidiniuose“ santykiuose, tai dėl jo atsakomybės sprendina pagal darbo

⁷⁸ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2007 m. spalio 10 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A.Ž. firma v. V.K., bylos Nr. 3K-3-391/2007

⁷⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2014 m. kovo 14 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB Medicinos bankas v. K.M. ir kt., bylos Nr. 3K-3-83/2014

⁸⁰ Kaip nurodyta darbo įžangoje, ši problematika LAT praktikoje išanalizuota labai plačiai ir gali būti savarankiško darbo objektas, todėl išsamiai neanalizuojama.

teisės normas⁸¹. Tačiau ne visais atvejais LAT laikosi tokios savo paties sukurtos taisyklės – pvz., vienoje byloje LAT pažymėjo, jog „kasaciniame skunde nepagrindžiama, kaip darbuotojo materialinę atsakomybę, o ne vadovo civilinę atsakomybę reglamentuojančių normų taikymas galėtų pakeisti kasatorės atsakomybės ieškovui apimtį. Apeliacinės instancijos teismui pripažinus, kad visi fiktyvūs sandoriai sudaryti ir mokėjimai pagal juos atlikti tyčia, darbuotojo materialinės atsakomybės dydis tampa neribojamas (DK 255 straipsnio 1 punktas) ir nesiskiria nuo įmonės vadovo civilinės atsakomybės apimties. Dėl to kasacinio skundo argumentai dėl nepagrįsto darbuotojo materialinę atsakomybę reglamentuojančių teisės normų netaikymo neturi įtakos skundžiamo teismo procesinio sprendimo teisėtumui“⁸². Taigi, šioje, kaip ir keliose kitose analizuojamose bylose, kasacinis teismas priėmė sprendimą net neatlikęs išsamaus teisinių santykių kvalifikavimo. Nepaisant to, kad įmonės vadovo atsakomybės apimtis šiuo atveju būtų vienoda pagal abi atsakomybės rūšis, tai nesudaro pagrindo teismui atsisakyti vertinti susiklosčiusius teisinius santykius ir juos tinkamai kvalifikuoti.

3.1.6. Darbo veikla

Darbo veikla kaip būtinoji materialinės atsakomybės atsiradimo sąlyga įtvirtinta DK 246 str. 6 p. Pasisakydamas apie darbo pareigų vykdymą, kasacinis teismas civilinėje byloje, kurioje iš darbuotojo buvo prašoma priteisti nuostolius už transporto priemonės sugadinimą, pažymėjo: „dėl kasacinio skundo argumentų, kad apeliacinės instancijos teismas nagrinėjamu atveju nepagrįstai siaurai aiškino vienos iš materialinės atsakomybės sąlygų, t.y. kad žalos padarymas susijęs su darbo pareigų vykdymu, turinį, teisėjų kolegija pažymi, jog teismas nustatė, kad pagrindinis atsakovo darbas buvo išvežioti įmonės produkciją užsakovams, o automobilio reikėjo darbo pareigoms vykdyti. Taigi teismas nustatė, kad ginčo automobilis buvo darbdavio atsakovui perduota darbo priemonė, būtina jo darbo funkcijoms vykdyti. Tačiau, padaręs tokią išvadą, apeliacinės instancijos teismas nusprendė netaikyti atsakovui materialinės atsakomybės dėl to, kad jis dirbo įmonėje ne vairuotoju, o vadybininku. Kasatorius teisingai nurodo, kad, siekiant nustatyti darbuotojo teisių ir pareigų apimtį, nepakanka formaliai remtis darbo sutartyje nurodytu pareigų pavadinimu, o būtina analizuoti pareigines instrukcijas, darbo tvarkos taisykles, kitus įmonės norminius aktus, taip pat vertinti, kokias realiai darbo funkcijas vykdė darbuotojas. Ginčo atveju iš atsakovo darbo

⁸¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. birželio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Visbalta“ v. N.G. ir O.D., bylos Nr. 3K-3-399-701/2015

⁸² LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2013 m. spalio 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Barker textiles“ v. I.A., bylos Nr. 3K-3-427/2013

sutartyje nurodyto vadybininko pareigų apibūdinimo (produkcijos realizavimas, rinkos paieška, reklama, kt.) aišku, kad jo darbas buvo išvažiuojamojo pobūdžio, taigi atsakovui ginčo transporto priemonė buvo perduota tiesiogiai darbo pareigoms vykdyti. Kai yra nustatytos tokios bylos aplinkybės, apeliacinės instancijos teismo išvada, kad atsakovo, dirbusio ieškovo įmonėje vadybininku, o ne vairuotoju, veiksmai dėl neapdairaus ginčo automobilio eksploatavimo negali būti vertinami kaip netinkamas darbo pareigų atlikimas, yra teisiškai nepagrįsta⁸³. Sutiktina su šia LAT išvada, kadangi darbo veiklos kaip būtiniosios materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygos kvalifikavimas turi būti atliekamas analizuojant faktinį darbuotojo darbo veiklos turinį, o ne formą, kokia ši veikla nurodyta darbdavio lokaliuose aktuose ir tarp šalių sudarytoje darbo sutartyje.

Darbo veiklos vykdymas žalos padarymo metu taip pat yra svarbi faktinė aplinkybė, lemianti bylos teisinį rezultatą ir išvadą, kurią atsakomybės rūši – civilinę ar materialinę – taikyti konkrečioje situacijoje. Tokia problema iškilo byloje pagal draudimo bendrovės subrogacijos tvarka pareikštą ieškinį dėl žalos, atsiradusios gaisro metu, atlyginimo⁸⁴. Byloje buvo neginčijamai nustatyta, jog žala atsirado dėl atsakovų netinkamai vykdomų stogo remonto darbų, tačiau teisinis ginčas kilo dėl tinkamo atsakovo. Pirmosios instancijos teismas ieškinį atmetė, konstatavęs, jog atsakovai žalą padarė vykdydami darbo funkcijas, todėl jų padarytą žalą turi atlyginti darbdavys; nors byloje pateikta darbų atlikimo rangos sutartis, tačiau teismas ją kvalifikavo kaip tariamąjį sandorį, sudarytą nesiekiant sukurti sutarties šalims teisių ir pareigų. Apeliacinės instancijos teismas, panaikindamas pirmosios instancijos teismo sprendimą ir priimdamas naują – tenkinti ieškinį, padarė priešingą išvadą: teismas sprendė, kad stogo remonto darbus atsakovai vykdė ne atlikdami tiesiogines darbo funkcijas, bet individualios veiklos pagrindu siekdami gauti papildomų pajamų. Bylą kasacinę tvarka išnagrinėjęs LAT pažymėjo, jog „apeliacinės instancijos teismas prieidamas prie išvados, kad kasatoriai darbus atliko rangos sutarties pagrindu, nevertino, kokiomis lėšomis buvo apmokėtos PVM sąskaitos faktūros, išrašytos UAB „Senukų prekybos centras“ bendrovei „Litmilma“ įsigyjant stogo remontui reikalingas medžiagas. Taip pat teismas netyrė, kokių teisiniu pagrindu kasatoriai stogo remontui naudojo darbdaviui priklausančias darbo priemones; nenustatė, ar V. D. pagal pareiginius nuostatus ar nusistovėjusią praktiką buvo suteikti valdingi įgalinimai paskirstyti UAB „Jurita“ ir (ar) UAB „Litmilma“

⁸³ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2008 m. spalio 6 d. nutartis, priimta civilinėje byloje VĮ Šiaulių regiono veislininkystė v. G.S., bylos Nr. 3K-3-445/2008

⁸⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2014 m. sausio 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje ERGO Insurance SE v. B.P., M.M., bylos Nr. 3K-3-44/2015

darbuotojams darbus bei užduotis⁸⁵. Taigi, kaip matyti iš šios nutarties, darbo veiklos kaip būtiniosios darbuotojų materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygos nustatymas yra svarbus ne tik patiems darbuotojams (kaip minėta, jų atsakomybė pagal DK nebūtinai sutampa su civiline atsakomybe pagal CK), tačiau ir žalą patyrusiam ar jo reikalavimo teisę subrogacijos ar kitokiu būdu perėmusiam asmeniui (pastarojo ieškinio patenkinimui lemiamos įtakos turi tinkamo atsakovo pasirinkimas, kuris priklauso nuo aplinkybės, ar žalą padaręs asmuo vykdė darbo veiklą).

3.2. Ribota ir visiška darbuotojų materialinė atsakomybė

DK 254 str. įtvirtinta, kad „darbuotojas privalo atlyginti visą padarytą žalą, bet ne daugiau kaip jo trijų vidutinių mėnesinių darbo užmokesčių dydžio, išskyrus atvejus, nustatytus šio Kodekso 255 straipsnyje“. LAT, aiškindamas šią teisės normą, daug kartų yra nurodęs, jog „darbuotojų materialinė atsakomybė skirstoma į dvi rūšis: ribotą ir visišką. Ribotoji darbuotojų materialinė atsakomybė įtvirtinta DK 254 straipsnyje ir, jai esant, darbuotojas privalo atlyginti visą padarytą žalą, bet ne daugiau kaip jo trijų vidutinių mėnesinių darbo užmokesčių dydžio. Visiškos materialinės atsakomybės atvejais nustatyti DK 255 straipsnyje⁸⁶. Panašios pozicijos LAT laikosi jau pakankamai seniai – pvz., dar 2007 metais jis pažymėjo, jog „darbuotojo materialinės atsakomybės specifika yra ta, kad pagal darbdavio regresinius reikalavimus kaltas darbuotojas materialiai atsako vadovaujantis bendrosiomis materialinės atsakomybės normomis, t.y. paprastai jis atsako ribotai (DK 254 straipsnis) ir tik specialiais įstatyme numatytais atvejais (DK 255 straipsnis) – visiškai. Tai reiškia, kad tik specialiais įstatyme nustatytais atvejais darbdavys turi teisę reikalauti iš darbuotojo visiško žalos atlyginimo, neribojant jo iš anksto nustatytais dydžiais, ir, įrodęs reikalavimo pagrįstumą, tokį atlyginimą gauti. Visais kitais atvejais darbdavys neturi net tokios (visiško žalos atlyginimo) reikalavimo teisės⁸⁷.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. liepos 3 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Nodora“ v. P.K., bylos Nr. 3K-3-340/2012, 2013 m. sausio 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje P. K. v. UAB „Dannemand“, bylos Nr. 3K-3-96-2013; 2013 m. birželio 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Šiaulių lyra v. V. G. ir kt., bylos Nr. 3K-3-359/2013, 2015 m. sausio 7 d. nutartis, priimta byloje E.G. v. asociacija „Lamatos žemė“, bylos Nr. 3K-3-47/2015, 2015 m. gegužės 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Stiprybė“ v. K.J., bylos Nr. 3K-3-297-695/2015, 2015 m. birželio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Visbalta“ v. N.G. ir O.D., bylos Nr. 3K-3-399-701/2015, 2015 m. lapkričio 23 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.G. v. asociacija „Lamatos žemė“, bylos Nr. 3K-3-625-687/2015, 2016 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje UAB „SIM logistics“ v. A.K., bylos Nr. 3K-3-174-701/2016, kt.

⁸⁷ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2007 m. lapkričio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Elektros tinklo paslaugos“ v. V.Š., bylos Nr. 3K-3-517/2007

DK 255 str. numato sąlygas, kuomet darbuotojas privalo atlyginti visą jo padarytą žalą:

„Darbuotojas privalo atlyginti visą žalą, jei:

- 1) žala padaryta tyčia;
- 2) žala padaryta jo nusikalstama veika, kuri yra konstatuota Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka;
- 3) žala padaryta darbuotojo, su kuriuo sudaryta visiškos materialinės atsakomybės sutartis;
- 4) žala padaryta prarandant įrankius, drabužius, apsaugos priemones, perduotas darbuotojui naudotis darbe, taip pat prarandant medžiagas, pusgaminius ar gaminius gamybos procese;
- 5) žala padaryta kitokiu būdu ar kitokiam turtui, kai už ją visiška materialinė atsakomybė nustatyta specialiuose įstatymuose;
- 6) žala padaryta neblaivaus arba apsvaigusio nuo narkotinių ar toksinių medžiagų darbuotojo;
- 7) tai nustatyta kolektyvinėje sutartyje“.

Teismų praktikoje ryškiau stebima kelių visiškos materialinės atsakomybės atvejų problematika: tai žalos padarymas tyčia (DK 255 str. 1 p.), žalos padarymas nusikalstama veika, kuri yra konstatuota Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka (DK 255 str. 2 p.) ir žalos padarymas esant sudarytai visiškos materialinės atsakomybės sutarčiai (DK 255 str. 3 p.). Šie atvejai aptartini detaliau.

3.2.1. Žalos padarymas tyčia

Kaip buvo minėta, tyčia yra viena iš būtinosios materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygų – kaltės – forma. LAT yra nurodęs, jog „visiškam žalos atlyginimui taikyti, kai konstatuojama darbuotojo tyčia padarius žalą, svarbu įvertinti tik kaltės, kuria padaroma žala, formą ir nereikšminga tyčios rūšis – tiesioginė ar netiesioginė“⁸⁸.

Atkreiptinas dėmesys, kad tyčia kaip kaltės forma taikant darbuotojui materialinę atsakomybę nebūtinai turi būti kvalifikuojama taip pat, kaip kitose atsakomybės rūšyse. Pavyzdžiui, nagrinėdamas bylą dėl darbuotojo materialinės atsakomybės už apgadintą krovinį, LAT nurodė: „tai, jog pagal civilinės atsakomybės institutą kasatoriaus veiksmai, kvalifikuoti kaip didelis neatsargumas, CMR konvencijos prasme prilygintini tyčiniams,

⁸⁸ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje LR švietimo ir mokslo ministerija v. J.S., bylos Nr. 3K-3-535/2011

nereiškia, kad šie jo veiksmai gali būti vertinami kaip tyčiniai pagal materialinę atsakomybę reglamentuojančias darbo teisės normas⁸⁹. Su tokia LAT išvada sutiktina, kadangi ne visais atvejais tų pačių veiksmų vertinimas skirtingose teisės šakose sutampa. Nagrinėjamu atveju didelio neatsargumo veiksmų prilyginimas tyčiniams CMR konvencijos prasme laikytinas išimtimi iš bendrosios veiksmų kvalifikavimo taisyklės netgi civilinės teisės šakos atžvilgiu. Dėl šios priežastis LAT pagrįstai netaikė šios specifinės veiksmų aiškinimo taisyklės darbo teisiniams santykiams, ir teisingai konstatavo vairuotojo veiksmuose nesant tyčios – taigi, ir pagrindo taikyti visišką materialinę atsakomybę DK 255 str. 1 p. pagrindu.

Tiek šioje nutartyje, tiek kitoje savo praktikoje LAT nėra linkęs dažnai konstatuoti tyčios buvimo; esant aplinkybėms, sukeliančioms abejonių, kasacinis teismas dažniau pripažįsta veiksmus neatsargiais arba grąžina bylą nagrinėti iš naujo⁹⁰. Tyčia LAT teismų praktikoje įprastai konstatuojama, kuomet bylos faktinės aplinkybės leidžia beveik vienareikšmiškai pripažinti tokią esant – pvz., byloje dėl akcinės bendrovės vadovo atsakomybės LAT pripažino jo veiksmus buvus tyčiniais, pažymėjęs, jog „nagrinėjamoje byloje teismų nustatytos aplinkybės leidžia konstatuoti, kad bendrovės vadovas, žinodamas, jog ginčo įsakymų priėmimo metu bendrovė buvo nemoki, nustatė įmonės veiklos rezultatams neproporcingo dydžio direktoriaus pavaduotojo ir vadybininkės darbo užmokestį (jis sudarė 24 procentus 2008 m. įmonės pajamų ir (kartu su Sodros įmokomis) viršijo visas bendrovės 2009 m. uždirbtas pajamas); darbuotojų, kuriems didintas atlyginimas, darbo krūvis realiai nedidėjo (aplinkybė, kad darbo krūvis didėjo, neįrodyta), be to, bendrovės vadovas veikė savo sūnaus ir jo žmonos naudai, žinomai priešingai įmonės interesams. Atsižvelgdama į tokias nagrinėjamoje byloje pirmosios ir apeliacinės instancijos teismų nustatytas aplinkybes, kasacinio teismo kolegija pripažįsta, kad nagrinėjamu atveju žala ieškovui padaryta tyčiniaus atsakovo veiksmais, todėl, vadovaujantis DK 255 straipsnio 1 punktu, taikytina visiška atsakovo materialinė atsakomybė“⁹¹.

⁸⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2014 m. birželio 27 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „TFA Logistic“ v. V.S., IF P&C Insurance AS, bylos Nr. 3K-3-350/2014

⁹⁰ Pvz., LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. sausio 7 d. nutartis, priimta byloje E.G. v. asociacija „Lamatos žemė“, bylos Nr. 3K-3-47/2015

⁹¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje LR švietimo ir mokslo ministerija v. J.S., bylos Nr. 3K-3-535/2011

3.2.2. Žalos padarymas nusikalstama veika, kuri yra konstatuota Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka

Aiškindamas šio visiškos materialinės atsakomybės pagrindo taikymo esmę, LAT visų pirma yra nurodęs, kad procesiniai sprendimai baudžiamojoje byloje lemia, ar darbuotojas privalo atlyginti visą žalą (DK 255 str. 2 p.) ar jam taikytina tik ribota atsakomybė (DK 254 str.)⁹². Tokia kasacinio teismo išvada atitinka DK 255 str. 2 d. nuostatą, pagal kurią atlygintina ne bet kuri galimai nusikalstama veika padaryta žala, bet tik tokia padaryta nusikalstama veika, kuri konstatuota Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka.

Vienas dažniausių šios visiškos materialinės atsakomybės taikymo teismų praktikoje atvejų – darbuotojo padarytas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso⁹³ (toliau – BK) 281 str. (kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimas) pažeidimas. Pastebėtina, kad ši nusikalstama veika, lyginant su kitomis nusikalstamomis veikomis kaip pagrindu taikyti darbuotojui visišką materialinę atsakomybę, turi tam tikrą specifiką.

Pirma, analizuojama nusikalstama veika yra padaroma dėl neatsargumo (BK 281 str. 7 d.). Ši aplinkybė leidžia teigti, kad LAT, atsižvelgdamas į darbuotojo kaltės formą, turėtų tokiais atvejais plačiau taikyti DK 257 str. 5 d., numatančią galimybę mažinti atlygintinos žalos dydį. Darbuotojo teisę įrodinėti aplinkybes, dėl kurių atlygintinos žalos dydis tokiais atvejais turėtų būti mažinamas, pripažįstama ir LAT praktikoje⁹⁴.

Antra, transporto priemonių valdytojų civilinė atsakomybė yra privalomai draudžiama (Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo⁹⁵ (toliau – TPVCPDĮ) 4 str. 1 d.). Šio įstatymo 11 str. 1 d. nurodytos draudimo sumos, kurią apimtyje žalą atlygina draudimo bendrovės: 5 000 000 eurų dėl žalos asmeniui (tarp jų 5 000 eurų dėl neturtinės žalos) ir 1 000 000 eurų dėl žalos turtui. Taigi, transporto priemonės valdytojo (darbdavio) subsidiarioji civilinė atsakomybė dėl eismo įvykio metu padarytos žalos atlyginimo, o tuo pačiu ir darbuotojo materialinė atsakomybė prieš darbdavį yra ribojama ta žalos suma, kuri viršija draudimo sumą pagal TPVCPDĮ 11

⁹² LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2006 m. kovo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Vaivorykštė“ v. L.G. ir kt., bylos Nr. 3K-3-238/2006

⁹³ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741

⁹⁴ P.vz., LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2007 m. gegužės 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A.Š. įmonė v. J.S., bylos Nr. 3K-3-210/2007

⁹⁵ Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2001-06-30, Nr. 56-1977; nauja redakcija (su pakeitimais ir papildymais) - *Valstybės žinios*, 2007-06-02, Nr. 61-2340

str. 1 d. Praktikoje draudikų mokamų draudimo išmokų pakanka žalai pilnai atlyginti, išskyrus nukentėjusiųjų patirtą neturtinę žalą, kurios draudimo suma, kaip minėta, yra 5 000 eurų. Pasisakant apie darbuotojo visišką materialinės atsakomybės atvejį dėl BK 281 str. pažeidimo, paminėtina, kad Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, pasisakydamas apie neturtinės žalos dydžio ribojimą nacionalinės teisės aktuose, pripažino jį prieštaraujančiu ES teisei⁹⁶. Taigi, tokį ribojimą nustatančio TPVCAPDĮ normos turės būti pakeistos, o analizuojamo pobūdžio visišką materialinės atsakomybės ginčai teismų praktikoje nebebus aktualūs.

Taikant darbuotojui visišką materialinę atsakomybę DK 255 str. 2 p. pagrindu, teismai bet kuriuo atveju privalo nustatyti visas būtinąsias materialinės atsakomybės sąlygas. LAT atkreipė dėmesį, jog „DK 255 straipsnio 2 punkto nuostatoje, įtvirtinančioje specialų darbuotojo materialinės atsakomybės atvejį, nustatyta tik darbdavio teisė reikalauti regresu tvarka visiško žalos atlyginimo, o ne jo teisė į atgręžtinio reikalavimo patenkinimą visa apimtimi“⁹⁷. Jau aukščiau analizuotoje byloje⁹⁸ LAT pripažino, kad „įsiteisėjusiame Alytaus rajono apylinkės teismo 2009 m. spalio 14 d. nuosprendyje konstatuota, kad atsakovė padarė Baudžiamojo kodekso 220 straipsnio 1 dalyje (neteisingų duomenų apie pajamas, pelną ar turtą pateikimas) ir 222 straipsnio 1 dalyje (apgaulingas apskaitos tvarkymas) nusikalstamas veikas. Teismai iš esmės apsiribojo šiuo konstatavimu ir padarė išvadas, kad atsakovė privalo atlyginti visas ieškovo sumokėtas sumas VMI Alytaus skyriui, VSDFV Alytaus skyriui ir Garantiniam fondui. Tačiau teismo nuosprendyje nekonstatuota, kad atsakovė padarė žalos Bendrijai <...> Apeliacinės instancijos teismas, neaiškinęs ir nevertinęs, ar ieškovui buvo padaryta nuostolių mokesčių ir įmokų nesumokėjimu, juos pripažino ieškovo turėta žala“.

Šios LAT išvados patvirtina, kad taikant darbuotojui visišką materialinę atsakomybę BK 255 str. 2 d. pagrindu, atlygintinos žalos dydis neturi būti nustatomas nepatikrinus visų reikšmingų aplinkybių, *inter alia* būtinųjų materialinės atsakomybės taikymo sąlygų egzistavimo, pagrindo mažinti priteistinos žalos dydį (DK 257 str. 4 d.) ir kt.

⁹⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2013 m. spalio 24 d. sprendimas *Drozdovs* C-277/12, EU:C:2013:685

⁹⁷ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2007 m. lapkričio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Elektros tinklo paslaugos“ v. V.Š., bylos Nr. 3K-3-517/2007

⁹⁸ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. liepos 4 d. nutartis, priimta civilinėje byloje DNSB „Vilties g. 8“ v. J.M., bylos Nr. 3K-3-351/2012

3.2.3. Žalos padarymas esant sudarytai visiškios materialinės atsakomybės sutarčiai

Visiškios materialinės atsakomybės sutarties egzistavimas, kaip pagrindas taikyti darbuotojui visišką materialinę atsakomybę, LAT praktikoje yra plačiai išanalizuotas. Kasacinis teismas pažymėjo, jog „visiškios materialinės atsakomybės atvejai nustatyti DK 255 straipsnyje, kurio 3 punkte įtvirtinta darbuotojo pareiga atlyginti visą žalą, jei ji padaryta darbuotojo, su kuriuo sudaryta visiškios materialinės atsakomybės sutartis. Ji gali būti sudaroma tik su tais darbuotojais, kurių darbas yra tiesiogiai susijęs su materialinių vertybių saugojimu, priėmimu, išdavimu, pardavimu, pirkimu, gabenimu ir dėl priemonių, perduotų darbuotojui naudotis darbe. Ši sutartis turi būti įforminama raštu. Joje nustatoma, už kokias materialines vertybes darbuotojas prisiima visišką materialinę atsakomybę ir kokius įsipareigojimus turi vykdyti darbdavys, užtikrindamas sąlygas, kad žalos neatsirastų. Taigi, nors visiškios materialinės atsakomybės sutarties sudarymas su darbuotoju yra darbdavio siekis užtikrinti jam galinčios atsirasti materialinės žalos atlyginimą ir tokia sutartimi yra ginami darbdavio interesai, tačiau ja taip pat nustatomas įpareigojimas darbdaviui imtis priemonių bei sudaryti tokias darbo sąlygas, kad žalos neatsirastų (DK 256 straipsnio 1 dalis)“⁹⁹.

Pasisakydamas apie visiškios materialinės atsakomybės turinį, LAT taip pat yra pabrėžęs, jog „pagal savo pobūdį visiškios materialinės atsakomybės sutartis yra dvišalė, nes pagal ją abi šalys turi tam tikras teises ir pareigas. Taigi, tam, kad darbuotojas privalėtų atsakyti materialiai, sutartyje turi būti aiškiai ir darbuotojui suprantamai nustatyta, už ką darbuotojas yra atsakingas, kokių materialinių vertybių praradimas ar sužalojimas suponuoja darbuotojo pareigą visiškai atlyginti darbdaviui atsiradusią žalą. Atitinkamais atvejais konkrečioje sutartyje darbuotojo įsipareigojimas darbdaviui visiškai materialiai atsakyti gali būti išreikštas apibendrintai, svarbu, kad iš sutarties teksto darbuotojas aiškiai suprastų, už ką jis yra materialiai atsakingas“¹⁰⁰. Tokia kasacinio teismo išvada vertintina teigiamai: pažymėtina, kad visiškoje materialinės atsakomybės sutartyje sunku būtų tiksliai apibrėžti visus atvejus, dėl kurių darbuotojui turi būti taikoma visiška materialinė atsakomybė; be to, jam patiktų materialinių vertybių sąrašas dėl objektyvių priežasčių nuolat keičiasi, todėl neprotinga būtų reikalauti, kad darbdavys sudaromoje visiškios materialinės atsakomybės

⁹⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Kubiliaus transportas“ v. S.P., bylos Nr. 3K-3-605-313/2015

¹⁰⁰ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2013 m. birželio 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Šiaulių lyra“ v. K. R. ir kt., bylos Nr. 3K-3-358/2013, 2015 m. gegužės 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mobili linija“ v. A.V., bylos Nr. 3K-3-323-421/2015

sutartyje numatytų visą esamą ir būsimą darbdavio turtą, už kurį yra ar bus atsakingas darbuotojas.

DK 256 str. 1 d. numato, kad „visiškos materialinės atsakomybės sutartis gali būti sudaroma su darbuotojais, kurių darbas yra tiesiogiai susijęs su materialinių vertybių saugojimu, priėmimu, išdavimu, pardavimu, pirkimu, gabenimu, ir dėl priemonių, perduotų darbuotojui naudotis darbe. Konkrečių darbų ir pareigų sąrašas nustatomas kolektyvinėje sutartyje, o kai jos nėra, – darbo tvarkos taisyklėse. Ši sutartis sudaroma raštu. Joje turi būti nustatyta, už kokias materialines vertybes darbuotojas prisiima visišką materialinę atsakomybę ir kokius įsipareigojimus prisiima darbdavys, užtikrindamas sąlygas, kad žala neatsirastų“. LAT, plėtodamas šios teisės normos aiškinimą teismų praktikoje, nurodė, kad „įstatyme nustatyta, kad visiškos materialinės atsakomybės sutartis gali būti sudaryta ne su bet kuriais darbuotojais, bet tik su tais, kurių darbas tiesiogiai susijęs su materialinių vertybių išsaugojimu. Materialinių vertybių apsaugos požymių turinčiais darbais įstatymas įvardija jų saugojimą, priėmimą, išdavimą, pardavimą, pirkimą ir gabenimą. Be to, visiškos materialinės atsakomybės sutartis gali būti sudaroma ir dėl priemonių, perduotų darbuotojui naudotis darbe (DK 256 straipsnio 1 dalis). Konkrečių darbų ir pareigų sąrašas, nustatantis, su kuriais darbuotojais gali būti sudaroma visiškos materialinės atsakomybės sutartis, nurodomas kolektyvinėje sutartyje. Visiškos materialinės atsakomybės sutartis gali būti sudaroma tik raštu. Šios sutarties egzempliorius turi būti įteikiamas abiem sutartį pasirašiusioms šalims, t. y. ir darbdaviui, ir darbuotojui. Pagal savo pobūdį visiškos materialinės atsakomybės sutartis yra tęstinė (ne vienkartinė), t. y. galioja visą darbuotojo darbovietėje dirbamą laiką. Be to, tai dvišalė sutartis, nes pagal ją šalys (darbdavys ir darbuotojas) turi tam tikras teises ir pareigas. Šioje sutartyje turi būti tiksliai nustatyta, už kokias materialines vertybes darbuotojas prisiima visišką materialinę atsakomybę jų sužalojimo, praradimo ar kitokio nuvertėjimo (dėl darbuotojo kaltės) atvejais. Taigi, viena būtinųjų visiško materialinės atsakomybės sutarties sudarymo sąlygų yra atitinkamų materialinių vertybių perdavimas darbuotojui, prisiimančiam atsakomybę už jų apsaugą, kuri, kaip jau minėta, pasireiškė darbuotojui dirbant darbą, susijusį su materialinių vertybių saugojimu, priėmimu, išdavimu, pardavimu, pirkimu ir gabenimu“¹⁰¹.

Kaip matyti iš šių LAT išvadų, visiškos materialinės atsakomybės sutarties samprata kasacinio teismo praktikoje yra pateikta pakankamai išsamiai ir aiškiai. Nepaisant to, ginčų dėl visiškos materialinės atsakomybės darbuotojui taikymo DK 255 str. 3 d. pagrindu teismų praktikoje pasitaiko gana dažnai. Pavyzdžiui, civilinėje byloje pagal darbdavio reikalavimą

¹⁰¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2013 m. birželio 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Šiaulių lyra v. V. G. ir kt., bylos Nr. 3K-3-359/2013

taikyti darbuotojoms visiška materialinę atsakomybę DK 255 str. 3 d. pagrindu¹⁰², kasacinis teismas pripažino, jog su dalimi šių darbuotojų kolektyvinė sutartis negalėjo būti sudaryta: „nagrinėjamoje byloje kilo ginčas, ar konditerės, apskaitininkės ir valytojos darbo pobūdis atitinka DK reikalavimą. Teisėjų kolegija pabrėžia, kad darbuotojų atliekamo darbo pobūdis gali būti įvertinamas tik konkrečiu atveju nagrinėjant bylą. Šioje byloje konditerė ir virėja pagal Virėjo ir kepyklos darbuotojo pareiginių nuostatų 2 dalį (virėjo ir kepyklos darbuotojo pareigos) ir valytoja pagal Patalpų valytojo pareiginių nuostatų 2 dalį (valytojos pareigos) nedirbo darbo, kuris atitiktų DK nustatytus reikalavimus darbuotojams, su kuriais gali būti sudaroma visiškos materialinės atsakomybės sutartis. Tai, kad darbuotojai dirba su materialinėmis vertybėmis, dar nereiškia, kad jų darbas tiesiogiai susijęs su materialinių vertybių saugojimu, priėmimu, išdavimu, pardavimu, pirkimu ir gabenimu. Sudarytose visiškos materialinės atsakomybės sutartyse su darbuotojų grupe (byloje jos pavadintos darbuotojų kolektyvo visiškos materialinės atsakomybės sutartis) nėra nurodomos jokios darbuotojams perduotos priemonės, dėl kurių sudaroma visiškos materialinės atsakomybės sutartis. Taigi nagrinėjamoje byloje su konditerėmis, virėja ir valytoja visiškos materialinės atsakomybės sutartis negalėjo būti sudaryta, nes pagal šių darbuotojų pareiginius nuostatus jų darbo pobūdis neatitinka DK reikalavimų“. LAT šioje nutartyje pripažino, kad žemesnės instancijos teismai pagrįstai nesivadovavo sudarytos visiškos materialinės atsakomybės sutarties nuostatomis, konstatuodamas, jog „nagrinėjamoje byloje sudarytos sutartys neatitiko įstatymų keliamų reikalavimų visumos: buvo sudarytos su tam tikrais darbuotojais, kurių darbo pobūdis neleidžia sudaryti tokių sutarčių, jose netinkamai apibrėžtas sutarties objektas, materialinės vertybės nebuvo perduotos ir darbdavys nevykdė savo įsipareigojimų pagal sutartį, nebuvo pagrindo su visais darbdavio darbuotojais sudaryti vieną visiškos materialinės atsakomybės sutartį su darbuotojų grupe, darbuotojams nebuvo įteiktas sutarties egzempliorius (kiekvienam pasirašiusiam sutartį po egzemplioriu)“.

Tokios LAT išvados dėl visiškos materialinės atsakomybės sutarčių trūkumų, kaip pagrindo atsisakyti darbuotojams taikyti visiška materialinę atsakomybę, laikytinos pagrįstomis ir teisingomis. Tačiau pažymėtina, jog LAT praktikoje pasitaiko ir kritiškai vertintinų išaiškinimų. Vienas tokių – kasacinio teismo pateikta teisinė pozicija jau analizuotoje kitu aspektu nutartyje¹⁰³. Šioje byloje buvo nustatytos tokios faktinės aplinkybės: su darbuotojomis (pardavėjomis-kasininkėmis) sudarytos individualios visiškos materialinės atsakomybės sutartys; darbuotojos dirbo ne kartu, o pamainomis, keisdamosi

¹⁰² LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2013 m. birželio 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Šiaulių lyra v. K.R. ir kt., bylos Nr. 3K-3-358/2013

¹⁰³ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. kovo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.K. ir D.S. v. UAB „Fatalitas“, bylos Nr. 3K-3-125/2012

kas savaitę; keičiantis pamainoms, darbuotojos turėjo atlikti materialinių vertybių, įskaitant grynuosius pinigus, perdavimą; darbuotojos dirbo pasitikėjimo viena kita pagrindu ir materialinių vertybių perdavimo tvarkos nesilaikė - dėl šios priežasties nebuvo įmanoma nustatyti, kurios iš kasininkų-pardavėjų darbo laiku atsirado pinigų trūkumas; byloje nenustatyta aplinkybių, kad pinigų trūkumas galėjo susidaryti dėl kitokių, nei darbuotojų neteisėti veiksmai, priežasčių. LAT šioje byloje suformavo reikšmingą, tačiau, manytina, neteisingą išaiškinimą: „Jeigu darbdavys sudaro ne tos rūšies materialinės atsakomybės sutartį, tai darbuotojui turi būti taikomi padariniai tos visiškos materialinės atsakomybės sutarties, kuri turėjo būti sudaryta. Ši taisyklė netaikoma tais atvejais, kai iš viso nebuvo sudaryta su darbuotoju materialinės atsakomybės sutarties, nes, kaip jau minėta, tokiais atvejais darbuotojai atsako bendraisiais pagrindais <...> Kolegija konstatuoja, kad tokiais atvejais, kai individualios visiškos materialinės atsakomybės sutarties šalis – darbuotojas atlieka tuos pačius neteisėtus veiksmus kaip ir kitas darbuotojas, visiškai materialiai atsakingas pagal individualią sutartį, ir dėl jų neteisėtų veiksmų atsiradusios žalos negalima priskirti kiekvienam iš jų, teismai nustatydami kiekvieno iš šių darbuotojų atlygintinos žalos dalį gali taikyti kriterijus, nustatytus DK 256 straipsnio 2 dalyje bei kitus kriterijus, atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes“. Kaip jau nurodyta, tokia kasacinio teismo išvada vertintina kritiškai.

Pirma, būtina pastebėti, kad individualios visiškos materialinės atsakomybės sutarties sudarymas ne tik gina darbdavio teisę į jam padarytos žalos visišką atlyginimą, tačiau ir leidžia darbuotojui aiškiai suprasti savo atsakomybės ribas. Pasirašydamas individualią visiškos materialinės atsakomybės sutartį, darbuotojas prisiima atsakomybę tik už savo paties, o ne kitų asmenų, veiksmus. Pažymėtina, jog darbuotojas, įvertinęs grupinės materialinės atsakomybės sutarties galimas pasekmės, gali atsisakyti sudaryti darbo sutartį su darbdaviu; tokia situacija kaip nagrinėjamoje byloje (kuomet darbuotojoms buvo taikytos nesudarytos (grupinės) materialinės atsakomybės sutarties sąlygos), pažeidžia darbuotojo teisėtą lūkestį būti atsakingu tik tokia apimtimi, dėl kurios jis susitarė su darbdaviu, pasirašydamas su juo individualią materialinės atsakomybės sutartį.

Antra, šioje konkrečioje byloje LAT nepagrįstai neįvertino darbdavio veiksmų, sudariusių prielaidas atsirasti tokiai situacijai, jog nebuvo galima individualizuoti kiekvienos iš darbuotojų atsakomybės. Nors pagal byloje nustatytas faktines aplinkybes matyti, kad materialinių vertybių perdavimas turėjo būti atliekamas kas savaitę, tačiau faktiškai to nebuvo daroma daugiau nei 1 metus. Darbdavys, tokį ilgą laikotarpį nekontroliavęs savo paties patvirtintos pinigų inkasavimo tvarkos laikymosi ir nesiėmęs priemonių užtikrinti, kad materialinių vertybių perdavimas būtų vykdomas jo nustatyta tvarka, tokias savo veiksmais

(tiksliau – neveikimu) prisidėjo prie nepageidaujamo rezultato – t.y. negalėjimo nustatyti, kurios iš darbuotojų veiksmai ir kuria apimtimi lėmė žalos atsiradimą.

Trečia, pripažįstant, jog nagrinėjamoje situacijoje su darbuotojomis turėjo būti sudaroma grupės darbuotojų visiškos materialinės atsakomybės sutartis, tačiau to nebuvo padaryta dėl tą turėjusio atlikti darbdavio veiksmų – tokios nesudarytos sutarties sąlygų taikymas pripažintinas pamatinio teisės principo „iš neteisės teisė neatsiranda“ (lot. *ex injuria jus non oritur*) pažeidimu. Darbdavio akivaizdžiai neteisingi veiksmai sudarant ne tos rūšies visiškos materialinės atsakomybės sutartį negali būti pagrindu atsirasti jo teisei pagal sutartį, kurios šalys nesudarė, dėl kurios sąlygų nesitarė, ir dėl kurios sudarymo nei viena iš šalių nepareiškė savo valios.

Ketvirta, tokia LAT išvada įneša teisinį neapibrėžtumą į darbdavio ir darbuotojo santykius: darbuotojas negali žinoti, kada jo atsakomybė pagal individualiąją visiškos materialinės atsakomybės sutartį transformuosis į platesnę atsakomybę, pagal kurią jis galimai turės atsakyti ne tik už savo, bet ir už kitų darbuotojų veiką; o net ir žinodamas – neturės galimybės pareikšti savo valios dėl tokios atsakomybės prisiėmimo ar nepriėmimo.

Penkta, LAT suformuotas precedentas sudaro sąlygas darbdaviams piktnaudžiauti savo teisėmis darbuotojų sąskaita. Hipotetiškai vertinant, darbdavys, sužinojęs apie darbuotojo padarytą ar daromą žalą, ir matydamas ribotas galimybes atgauti visos žalos atlyginimą iš atsakingo darbuotojo, gali sudaryti dirbtines kliūtis ar sąlygas, pagal kurias negalima bus individualizuoti konkretaus darbuotojo atsakomybės – tokiu atveju darbdaviui padarytą žalą galimai turės atlyginti ir kiti, jos nepadarę, darbuotojai. Pažymėtina, jog darbdavys turėtų būti skatinamas siekti tinkamo darbo teisinių santykių sureguliuavimo lokaliniais aktais ir su darbuotojais sudaromomis sutartimis; LAT gi pateikta išvada paneigia šį principą.

3.3. Įrodinėjimo pareiga bylose dėl darbuotojų materialinės atsakomybės

Darbo bylų nagrinėjimo civiliniame procese specifika yra apibrėžta CPK XX skyriuje; tokio pobūdžio bylų ypatumai pasireiškia tuo, jog teismo vaidmuo jose yra aktyvus – jis turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia (CPK 414 str. 1 d.), turi teisę savo iniciatyva įtraukti dalyvauti byloje antrąją atsakovą (CPK 414 str. 2 d.), kt. Tačiau darbo teisinių santykių šalių ginčai dėl žalos atlyginimo yra nurodyti kaip išimtis iš bendrosios taisyklės – pagal CPK 410 str. 2 d., „šiuo skyriuje nustatyta tvarka nagrinėjami dėl darbo teisinių santykių kylantys ginčai, išskyrus ginčus dėl žalos atlyginimo ir kitus šiame Kodekse nustatytus ginčų atvejus“. Taigi, pagal teisinį reguliavimą, bylos dėl darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo nagrinėtini įprasta CPK tvarka, netaikant joms specialiųjų CPK XX

skyriuje numatytų darbo bylų nagrinėjimo taisyklių. LAT praktikoje į tai ne visada atsižvelgiama.

Be to, LAT savo nutartyse taip pat nevienodai aiškina ir kaltės kaip būtiniosios materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygos prezumpciją. Atsižvelgiant į tai, kad civilinė ir materialinė atsakomybės yra savarankiškos teisinės atsakomybės rūšys, laikytina, kad skolininko kaltės prezumpcija neturi būti taikoma nagrinėjant bylas dėl darbuotojų materialinės atsakomybės. Tokios pozicijos laikomasi ir teisės doktrinoje¹⁰⁴.

Kasacinis teismas bylose dėl darbuotojų materialinės atsakomybės, paskirstydamas įrodinėjimo našta (lot. – *onus probandi*) tarp šalių, yra pateikęs keletą skirtingų išaiškinimų:

1) „Teismai, spręsdami, jog šioje byloje negali būti vadovaujamosi tikimybių pusiausvyros principu, o visos aplinkybės, susijusios su pinigų praradimu, turi būti įrodinėjamos taikant labai griežtus įrodinėjimo kriterijus, t. y. tokiu laipsniu, kad neliktų jokių pagrįstų abejonių atsakovės neteisėtų veiksmų, kaip fakto, buvimu, netinkamai taikė precedentą <...> Šioje byloje sprendžiamas materialinės atsakomybės klausimas dėl darbuotojui patikėtų materialinių vertybių praradimo (DK 253 straipsnio 1 punktas), kuris nebūtinai turi turėti nusikalstamos veikos požymių; ieškovas neįrodinėja aplinkybių, kad atsakovė įvykdė veiką, turinčią nusikaltimo požymių. Todėl atsakovės materialinės atsakomybės sąlygos šioje byloje gali būti įrodinėjamos civilinio proceso įstatyme nustatytais įrodinėjimo priemonėmis, kurios turi būti leistinos ir pakankamos ieškinio pagrindu nurodytoms faktinėms aplinkybėms, patvirtinančioms visų tokios atsakomybės taikymo sąlygų egzistavimą (CPK 176–178 straipsniai)“¹⁰⁵;

2) „Vienas darbo bylų nagrinėjimo ypatumų yra aktyvus teismo vaidmuo (CPK 414 straipsnis), o tai įpareigoja teismą, taip pat ir kasacinės instancijos, visais atvejais patikrinti, ar visiškos materialinės atsakomybės sutartis sudaryta laikantis DK 256 straipsnio reikalavimų“¹⁰⁶;

3) „Teisme darbdaviui reikalaujant taikyti darbuotojui materialinę atsakomybę, šios sąlygų egzistavimo įrodinėjimo pareiga tenka darbdaviui (CPK 12, 178 straipsniai)“¹⁰⁷;

¹⁰⁴ Nekrošius, I., Bužinskas, G., Davulis, T. Grėbliauskas, P., Koverovas, P., Maculevičius, J., Nekrašas, V., Vėgelis, V. *Darbo kodekso komentaras. III dalis*, psl. 353-360, Justicija, Vilnius, 2004.

¹⁰⁵ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. gegužės 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mobili linija“ v. A.V., bylos Nr. 3K-3-323-421/2015

¹⁰⁶ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2013 m. birželio 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Šiaulių lyra v. V. G. ir kt., bylos Nr. 3K-3-359/2013

¹⁰⁷ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. birželio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Visbalta“ v. N.G. ir O.D., bylos Nr. 3K-3-399-701/2015

4) „Taikant materialinę atsakomybę darbuotojui, materialinės atsakomybės sąlygų egzistavimo įrodinėjimo pareiga tenka darbdaviui (CPK 12, 178 straipsniai). Taip pat kasacinis teismas ne kartą yra nurodęs, kad darbo bylos – viena iš nedispozityviųjų bylų kategorijų, kai įstatymu teismui priskirtas aktyvus vaidmuo, teisė ir pareiga atitinkamus klausimus spręsti *ex officio*¹⁰⁸;

5) „Tais atvejais, kai darbuotojas praranda turtą, priimtą savo žinion pagal visiškos materialinės atsakomybės sutartį, preziumuojama, kad jis yra kaltas. Tokiu atveju pareiga įrodyti savo nekaltumą dėl padarytos žalos tenka darbuotojui“¹⁰⁹;

6) „Materialinės darbuotojo atsakomybės taikymo ypatumai yra tai, kad sąlygas turi įrodyti darbdavys, nes darbuotojo kaltės prezumpcija išvardytuose įstatymuose nenustatyta. Skolininko kaltės prezumpcija civilinėje atsakomybėje yra išimtis iš bendrojo sąžiningumo principo, todėl pagal analogiją netaikoma, o DK darbuotojo materialiąją atsakomybę reglamentuoja kaip taikomą už kaltą pažeidėjo veiką (DK 246 straipsnio 4 punktą)¹¹⁰“

7) „Darbdavys turi įrodyti kad yra visos materialinės atsakomybės sąlygos (DK 246 straipsnis), taip pat pagrįsti jam padarytos žalos dydį“¹¹¹.

Atskirai aptartina LAT išnagrinėta byla, kurioje iš darbuotojo buvo prašoma priteisti jo pagal paskirtį nepanaudotus ir darbdaviui negražintus pinigus¹¹². Iš analizuojamos LAT nutarties matyti, kad vienas pagrindinių darbuotojo nesutikimo su ieškiniu argumentų buvo tai, kad, anot jo, darbdaviui negražinti pinigai buvo panaudoti kitų darbuotojų neapskaitytiems darbo užmokesčiams mokėti; būtent šiuo pagrindu ieškinys buvo atmestas pirmosios instancijos teismo sprendimu. LAT, vertindamas šią atsakovo įrodinėjamą aplinkybę, pažymėjo, jog „byloje surinktų duomenų visuma neteikia pagrindo išvadai ir kasatorius neįrodė, kad egzistavo darbdavio UAB „Ivaksos statyba“ ir darbuotojų susitarimas dėl neapskaityto darbo užmokesčio mokėjimo, todėl byloje esantys rašytiniai įrodymai ir darbuotojų paaiškinimai, jog šie gaudavo pinigų iš kasatoriaus, neleidžia spręsti, kad mokėdamas pinigus kasatorius vykdė darbdavio įsipareigojimą sumokėti neapskaitytą

¹⁰⁸ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. lapkričio 23 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.G. v. asociacija „Lamatos žemė“, bylos Nr. 3K-3-625-687/2015

¹⁰⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2013 m. sausio 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje P. K. v. UAB „Dannemand“, bylos Nr. 3K-3-96-2013, 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Kubiliaus transportas“ v. S.P., bylos Nr. 3K-3-605-313/2015

¹¹⁰ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Optimalūs finansai“ v. G.P., bylos Nr. 3K-3-428/2008

¹¹¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2007 m. gegužės 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A.Š. įmonė v. J.S., bylos Nr. 3K-3-210/2007

¹¹² LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2014 m. spalio 1 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Dalis erdvės“ v. V.J., bylos Nr. 3K-3-404/2014

darbo užmokestį darbuotojams. Kasatorius, kaip darbų vykdytojas, pinigus darbuotojams galėjo mokėti kitais pagrindais, iš kitų šaltinių, taip pat savo vardu ir rizika. Šiame kontekste pažymėtina ir tai, kad, net jeigu būtų laikoma, jog UAB „Ivaksos statyba“ mokėtas neapskaitytas darbo užmokestis, bylos duomenų nepakanka išvadai, kad toks užmokestis buvo mokamas būtent iš lėšų, kasatoriaus iš UAB „Ivaksos statyba“ gautų medžiagoms pirkti; pagal teismų nustatytas aplinkybes, skiriasi darbuotojų liudijamo tariamai iš kasatoriaus gauto neapskaityto darbo užmokesčio ir kasatoriui medžiagoms pirkti išmokėtų sumų dydžiai“. Tokia LAT išvada, kurios pagrindu darbuotojui buvo taikyta materialinė atsakomybė, yra kvestionuotina.

Pirma, teisinių abejonių kelia kasacinio teismo teiginys, jog „kasatorius neįrodė, kad egzistavo darbdavio UAB „Ivaksos statyba“ ir darbuotojų susitarimas dėl neapskaityto darbo užmokesčio mokėjimo“. Pažymėtina, kad tokią faktinę aplinkybę (neapskaitytų darbo užmokesčių mokėjimo praktiką įmonėje) bent iš dalies patvirtina liudytojų parodymai, kuriuos analizuojamoje nutartyje nurodė ir pats LAT. Kasacinio teismo išvada, jog būtent darbuotojas turėjo įrodyti bylos išsprendimui reikšmingą aplinkybę, neatitinka įstatymų leidėjo tikslų ir pažeidžia darbuotojo kaip silpnesniosios darbo teisinių santykių šalies interesus. Šioje situacijoje, siekiant tinkamai išsiaiškinti faktines bylos aplinkybes, labiau teisingas būtų sprendimas grąžinti bylą nagrinėti iš naujo žemesnės instancijos teismui.

Antra, pripažindamas, kad tam tikri bylos duomenys (pvz., liudytojų paaiškinimai, kad jie gaudavo pinigų iš kasatoriaus) atitinka darbuotojo nurodytą aplinkybę apie neapskaitytų darbo užmokesčių mokėjimą kitiems įmonės darbuotojams, bet tuo pačiu pripažindamas, kad šių duomenų nepakanka patvirtinti kasatoriaus įrodinėjamą aplinkybę, LAT turėjo atsižvelgti taip pat ir į tai, jog darbuotojo nurodyta veika (neapskaitytų darbo užmokesčių mokėjimas) iš esmės galėtų būti kvalifikuojama kaip apgaulingas apskaitos tvarkymas – t.y. nusikalstama veika, nurodyta BK 222 straipsnyje. Tokiu atveju, siekdamas teisingai išnagrinėti darbuotojo materialinės atsakomybės bylą, LAT turėjo užtikrinti, jog būtų pasinaudota CPK 299 str. numatyta galimybe atskirą nutartimi informuoti apie pažeidimus ikiteisminio tyrimo institucijas. Manytina, jog baudžiamajame procese išsamiai išnagrinėtos kasatoriaus įrodinėjamos aplinkybės dėl neapskaitytų darbo užmokesčių mokėjimo, tuo pačiu ir jo negrąžintų pinigų panaudojimo paskirties, galėjo turėti prejudicinę reikšmę ir lemti kitokią šios civilinės bylos baigtį.

Reziumuojant, darytina išvada, kad LAT sprendimas bylą išnagrinėti pagal joje esančius duomenis, visą įrodinėjimo našta perkeliant darbuotojui, neatitiko prioritetinio darbuotojų teisių apsaugos principo bei civilinį procesą reglamentuojančių normų. Nusprendamas pakeisti apeliacinės instancijos teismo teisinius motyvus dėl kito teisės instituto - nepagrįsto

praturtėjimo – taikymo byloje, kasacinis teismas, kvalifikavęs santykius kaip materialinę darbuotojo atsakomybę, taip pat turėjo iš naujo peržiūrėti ir įrodinėjimo naštos paskirstymo taisyklę¹¹³.

Reziumuojant, darytina išvada, kad įrodinėjimo naštos paskirstymo taisyklė LAT išnagrinėtose bylose dėl darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo yra nenuosekli ir prieštaringa. Siekiant tinkamo ir teisingo bylų nagrinėjimo žemesnės instancijos teismuose, pageidautina, jog LAT šiuo klausimu suformuotų aiškią ir teisiniais argumentais įtikinamai pagrįstą praktiką, kuria galėtų vadovautis tiek teismai, tiek ir bylų šalis atstovaujantys teisininkai.

¹¹³ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2014 m. spalio 1 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Dalis erdvės“ v. V.J., bylos Nr. 3K-3-404/2014

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika darbuotojų materialinės atsakomybės atskyrimo nuo kitų teisės institutų klausimu dar nėra galutinai suformuota ir pilnai nusistovėjusi. Nagrinėdamas bylas, kuriose iškyla materialinės atsakomybės darbuotojui taikymo klausimai, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šalių teisinius santykius kvalifikuoja taikydamas skirtingų teisės institutų normas: materialinę atsakomybę pagal darbo teisę, civilinę atsakomybę pagal Civilinį kodeksą, nepagrįsto praturtėjimo institutą. Plėtodamas praktiką dėl darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo, kasacinis teismas turėtų konkrečiau ir detaliau apibrėžti materialinės atsakomybės atskyrimo nuo kitų teisės institutų kriterijus, suformuluoti aiškias ir nedviprasmiškas taisykles, leidžiančias nesunkiai nustatyti, kurią atsakomybės rūšį ir kokia apimtimi taikyti konkrečiuose ginčiuose.

2. Būtinųjų materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygų nustatymas ir jas reglamentuojančių teisės normų tinkamas taikymas yra viena dažniausiai pasitaikančių teisinių problemų bylose dėl darbuotojų materialinės atsakomybės. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika taikant ir aiškinant būtinausias materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygas reglamentuojančias teisės normas pasižymi tam tikra teisine problematika: nėra suformuota aiškios praktikos dėl teisinės galimybės taikyti papildomas, šalių sutartas, materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygas; nėra išsamiai išaiškintas žalos apibrėžimą reglamentuojančių Darbo kodekso ir Civilinio kodekso teisės normų santykis; pagrįstai yra atkreiptas žemesnės instancijos teismų dėmesys į būtinybę aiškintis darbdavio regreso tvarka reikalaujamo ir darbuotojo privalomo atlyginti žalos dydžio galimą nesutapimą. Taip pat išskirtini Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos nenuoseklumas nustatant atlygintinos žalos dydį atsižvelgiant į jo mažinimo kriterijus; neteisėtos veikos, kaltės ir darbo veiklos kaip būtinųjų materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygų sampratos bei jų turinio aiškinimo keitimasis kasacinio teismo praktikoje. Plėtodamas teismų praktiką būtinųjų darbuotojo materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygų nustatymo klausimu, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas turėtų pateikti platesnius išaiškinimus, pagrįstus išsamia teisine argumentacija.

3. Visiškos darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo problema Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje yra pakankamai dažna, tačiau kai kuriais atvejais kasacinio teismo išaiškinimai šiose bylose kelia teisinių abejonių (pvz., grupės darbuotojų visiškos materialinės atsakomybės sutarties sąlygų taikymas, kai su darbuotojais buvo sudarytos kitos

rūšies – individualiosios visiškos materialinės atsakomybės – sutartys). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pateikė ir svarbius, teisiškai pagrįstus išaiškinimus dėl tyčios kaip kaltės formos kvalifikavimo skirtumų darbo ir kitose teisės šakose, taip pat dėl būtinybės visiškos darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo bylose aiškintis ir kitas reikšmingas aplinkybes, sudarančias pagrindas netaikyti darbuotojui materialinės atsakomybės arba mažinti priteistinos žalos dydį.

4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika dėl specialiųjų įrodinėjimo naštos paskirstymą reglamentuojančių Civilinio proceso kodekso nuostatų taikymo darbuotojų materialinės atsakomybės bylose yra nenuosekli ir prieštaringa. Kasacinio teismo praktikoje egzistuoja skirtingos nuomonės dėl teismo vaidmens tokio pobūdžio bylose, taip pat dėl darbuotojo kaltės prezumpcijos taikymo galimumo. Siekiant tinkamo ir teisingo bylų nagrinėjimo žemesnės instancijos teismuose, pageidautina, jog LAT šiuo klausimu suformuotų aiškią ir teisiniais argumentais įtikinamai pagrįstą praktiką.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

5. Teisės aktai

1.1. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 64-2569

1.2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262

1.3. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 36-1340

1.4. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741

1.5. Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 56-1977; nauja redakcija (su pakeitimais ir papildymais) - *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 61-2340

1.6. Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 67-1656

2. Konstitucinio Teismo nutarimai

2.1. 2006 m. kovo 28 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai

2.2. 2007 m. spalio 24 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 4, 165 straipsnių (2002 m. vasario 28 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai

3. Specialioji literatūra

3.1. BAGDANSKIS, Tomas. *Materialinė atsakomybė darbo teisėje*. Vilnius, 2008

3.2. BALTRIMAS, Johanas. *Teismo precedentas: kai kurie taikymo ir aiškinimo aspektai*. Leidinys „Teisės problemos“, 2012, Nr. 4 (78)

3.3. KŪRIS, Egidijus. *Teismo precedentas kaip teisės šaltinis Lietuvoje: oficiali konstitucinė doktrina, teisinio mąstymo stereotipai ir kontrargumentai*. Jurisprudencija, Vilnius, 2009. 2(116)

3.4. MACULEVIČIUS J., TIAŽKIJUS V. *Darbo santykių teisinis reguliavimas: pasaulinė patirtis ir Lietuvos praktika*. Vilnius, 1997.

3.5. NEKROŠIUS, I., BUŽINSKAS, G., DAVULIS, T., GRĖBLIAUSKAS, P., KOVEROVAS, P., MACULEVIČIUS, J., NEKRAŠAS, V., VĖGELIS, V., *Darbo kodekso komentaras*. III dalis, Justicija, Vilnius, 2004.

3.6. GLENDON M.A., GORDON M.W., OSAKWE Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius, 1993.

3.7. HAYEK F.A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I tomas: Taisyklės ir tvarka*. Vilnius, 1998.

4. Teismų praktika

4.1. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2013 m. spalio 24 d. sprendimas *Drozdovs C-277/12*, EU:C:2013:685

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika:

4.2. 2004 m. sausio 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Osviris“ v. R. M. ir kt., bylos Nr. 3K-7-2/2004

4.3. 2006 m. kovo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Vaivorykštė“ v. L.G. ir kt., bylos Nr. 3K-3-238/2006

4.4. 2006 m. balandžio 14 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB bankas „Hansabankas“ v. O.R., bylos Nr. 3K-7-120/2006

4.5. 2007 m. gegužės 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A.Š. įmonė v. J.S., bylos Nr. 3K-3-210/2007

4.6. 2007 m. spalio 10 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A.Ž. firma v. V.K., bylos Nr. 3K-3-391/2007

4.7. 2007 m. lapkričio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Elektros tinklo paslaugos“ v. V.Š., bylos Nr. 3K-3-517/2007

4.8. 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Optimalūs finansai“ v. G.P., bylos Nr. 3K-3-428/2008

4.9. 2008 m. spalio 6 d. nutartis, priimta civilinėje byloje VĮ Šiaulių regiono veislininkystė v. G.S., bylos Nr. 3K-3-445/2008

4.10. 2009 m. vasario 2 d. nutartis, priimta civilinėje byloje B.T. v. Ukmergės nestacionariųjų socialinių paslaugų centras, bylos Nr. 3K-3-37/2009

4.11. 2009 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Optimalūs finansai“ v. G.P., bylos Nr. 3K-7-444/2009

- 4.12. 2009 m. gruodžio 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB „Orlen Lietuva“ v. I.D. ir kt., bylos Nr. 3K-3-446/2009
- 4.13. 2010 m. spalio 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Transtira“ v. S. K., bylos Nr. 3K-3-389/2010
- 4.14. 2011 m. vasario 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Pakruojo ūkininkų kredito unija v. A.E.R., bylos Nr. 3K-3-47/2011
- 4.15. 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija v. UAB „Mokslo aidai“ direktorius J. S., likviduojama UAB „Mokslo aidai“ ir kt., bylos Nr. 3K-3-535/2011
- 4.16. 2012 m. kovo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.K. ir D.S. v. UAB „Fatalitas“, bylos Nr. 3K-3-125/2012
- 4.17. 2012 m. liepos 3 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Nodora“ v. P.K., bylos Nr. 3K-3-340/2012
- 4.18. 2012 m. liepos 4 d. nutartis, priimta civilinėje byloje DNSB „Vilties g. 8“ v. J.M., bylos Nr. 3K-3-351/2012
- 4.19. 2012 m. liepos 30 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Transtira“ v. G.B., bylos Nr. 3K-3-384/2012
- 4.20. 2012 m. gruodžio 21 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mitnija“ v. V.J., bylos Nr. 3K-3-595/2012
- 4.21. 2013 m. sausio 11 d. nutartis, priimtą civilinėje byloje P. K. v. UAB „Dannemand“, bylos Nr. 3K-3-96-2013
- 4.22. 2013 m. birželio 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Šiaulių lyra“ v. K. R. ir kt., bylos Nr. 3K-3-358/2013
- 4.23. 2013 m. birželio 28 d. nutartis, priimtą civilinėje byloje UAB „Šiaulių lyra v. V. G. ir kt., bylos Nr. 3K-3-359/2013
- 4.24. 2013 m. spalio 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Barker textiles“ v. I.A., bylos Nr. 3K-3-427/2013
- 4.25. 2013 m. gruodžio 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mėtos“ vaistinė v. R.S., bylos Nr. 3K-3-685/2013
- 4.26. 2013 m. gruodžio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Multiidėja“ v. I.S., N.S., bylos Nr. 3K-3-697/2013
- 4.27. 2014 m. sausio 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje ERGO Insurance SE v. B.P., M.M., bylos Nr. 3K-3-44/2015
- 4.28. 2014 m. sausio 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Senamiesčio ūkis v. K.U., bylos Nr. 3K-3-117/2014

- 4.29. 2014 m. kovo 14 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB Medicinos bankas v. K.M. ir kt., bylos Nr. 3K-3-83/2014
- 4.30. 2014 m. birželio 27 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „TFA Logistic“ v. V.S., IF P&C Insurance AS, bylos Nr. 3K-3-350/2014
- 4.31. 2014 m. spalio 1 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Dalis erdvės“ v. V.J., bylos Nr. 3K-3-404/2014
- 4.32. 2015 m. sausio 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.G. v. asociacija „Lamatos žemė“, bylos Nr. 3K-3-47/2015
- 4.33. 2015 m. gegužės 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Stiprybė“ v. K.J., bylos Nr. 3K-3-297-695/2015
- 4.34. 2015 m. gegužės 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Mobili linija“ v. A.V., bylos Nr. 3K-3-323-421/2015
- 4.35. 2015 m. birželio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje BUAB „Visbalta“ v. N.G. ir O.D., bylos Nr. 3K-3-399-701/2015
- 4.36. 2015 m. spalio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje B.D. v. M.T., bylos Nr. 3K-7-328-248/2015
- 4.37. 2015 m. lapkričio 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Kubiliaus transportas“ v. S.P., bylos Nr. 3K-3-605-313/2015
- 4.38. 2015 m. lapkričio 23 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E.G. v. asociacija „Lamatos žemė“, bylos Nr. 3K-3-625-687/2015
- 4.39. 2016 m. kovo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Continental Transport“ v. A.J., bylos Nr. 3K-3-156-701/2016
- 4.40. 2016 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje UAB „SIM logistics“ v. A.K., bylos Nr. 3K-3-174-701/2016

SANTRAUKA

Darbe nagrinėjama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika nagrinėjant bylas dėl darbuotojų materialinės atsakomybės, pateikiama išsami ir visapusiška kasacinio teismo nutarčių šia tema analizė ir vertinimas. Ypatingas dėmesys darbe skiriamas naujausiai (iki 2016 m. kovo mėn.) Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikai.

Darbas susideda iš trijų dalių. Pirmojoje darbo dalyje atskleidžiama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos kaip darbuotojų materialinės atsakomybės teisės šaltinio reikšmė ir jos poveikis teisės sistemai. Antrojoje darbo dalyje analizuojama teisinė problematika, susijusi su materialinės atsakomybės atskyrimu nuo kitų teisės institutų – civilinės atsakomybės, nepagrįsto praturtėjimo teisinio instituto. Joje taip pat pateikiamas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos šia tema vertinimas, kritiškas požiūris į kasacinio teismo išaiškinimus specifiniais konkrečiose nagrinėtose bylose iškilusiais klausimais.

Paskutiniojoje (trečiojoje) darbo dalyje, užimančioje pagrindinę darbo dalį, išsamiai analizuojama darbuotojų materialinės atsakomybės taikymo problematika Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje. Ši darbo dalis susideda iš trijų temų: pirma, analizuojama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, kurioje yra atskleidžiama būtinųjų darbuotojo materialinės atsakomybės atsiradimo sąlygų (žalos, neteisėtos veikos, priežastinio ryšio, kaltės, darbo teisinių santykių ir darbo veiklos) nustatymo ir jas reglamentuojančių teisės normų tinkamo taikymo problematika. Antra, yra aptariamoms darbuotojų materialinės atsakomybės rūšys (ribota ir visiška) ir analizuojama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika bylose, kuriose kilo ginčai dėl visiškos materialinės atsakomybės darbuotojui taikymo. Šioje darbo dalyje taip pat yra išskirti trys teismų praktikoje aktualiausi visiškos materialinės atsakomybės taikymo darbuotojui atvejai: žalos padarymas tyčia, žalos padarymas nusikalstama veika, kuri yra konstatuota Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka bei žalos padarymas esant visiškos materialinės atsakomybės sutarčiai. Trečia, yra analizuojama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika bylose dėl darbuotojų materialinės atsakomybės, kuriose iškilo įrodinėjimo pareigos tarp bylos šalių paskirstymo klausimas, akcentuojamas kasacinio teismo išaiškinimų šiuo klausimu nenuoseklumas.

Darbo pabaigoje pateikiamos apibendrintos išvados bei siūlomos rekomendacijos.

SUMMARY

The thesis presents the investigation of the judicial practice of the Supreme Court of Lithuanian Republic while trying the cases regarding employee's liability, as well as comprehensive and thoroughgoing analysis and evaluation of this judicial practice. Special attention is dedicated to the newest (up to March, 2016) judicial practice of the Supreme Court of Lithuanian Republic.

The thesis contains three parts. The first part presents the reveal of the significance of the judicial practice of the Supreme Court of Lithuanian Republic while trying the cases regarding employee's liability, its impact on legal system. The second part presents the analysis of legal problems, related to separation of material liability and other legal institutes – civil liability, unjust enrichment. It also presents the analysis of the judicial practice of the Supreme Court of Lithuanian Republic regarding this theme, as well as critical approach towards cassation court's elucidations of the specific legal issues raised in the court cases.

The last (third) part of the thesis, which takes the biggest part of it, presents comprehensive analysis of the legal problems being solved in the Supreme Court of Lithuanian Republic while trying the cases regarding employee's liability. This part contains three themes: first, the analysis of the judicial practice of the Supreme Court of Lithuanian Republic, which reveals the legal problems of identification of compulsory requirements of employee's liability (damage; illegal activity; causal relationship, guiltiness, labour relationship and work activities), as well as of appropriate application of rules of law. Second theme is dedicated to the types of employee's liability (limited and unlimited) and the analysis of the judicial practice of the Supreme Court of Lithuanian Republic while trying the cases, in which such legal issues have been raised. Third theme presents the analysis of the judicial practice of the Supreme Court of Lithuanian Republic while dealing with employees' liability cases, in which the question of the burden of proof have been raised.

Summarized conclusions and recommendations are presented in the end of the thesis.